

925 чылдың август
11-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 63
(18796)

2016 чылдың
июнь 7
вторник

Садар өртээ хостуг

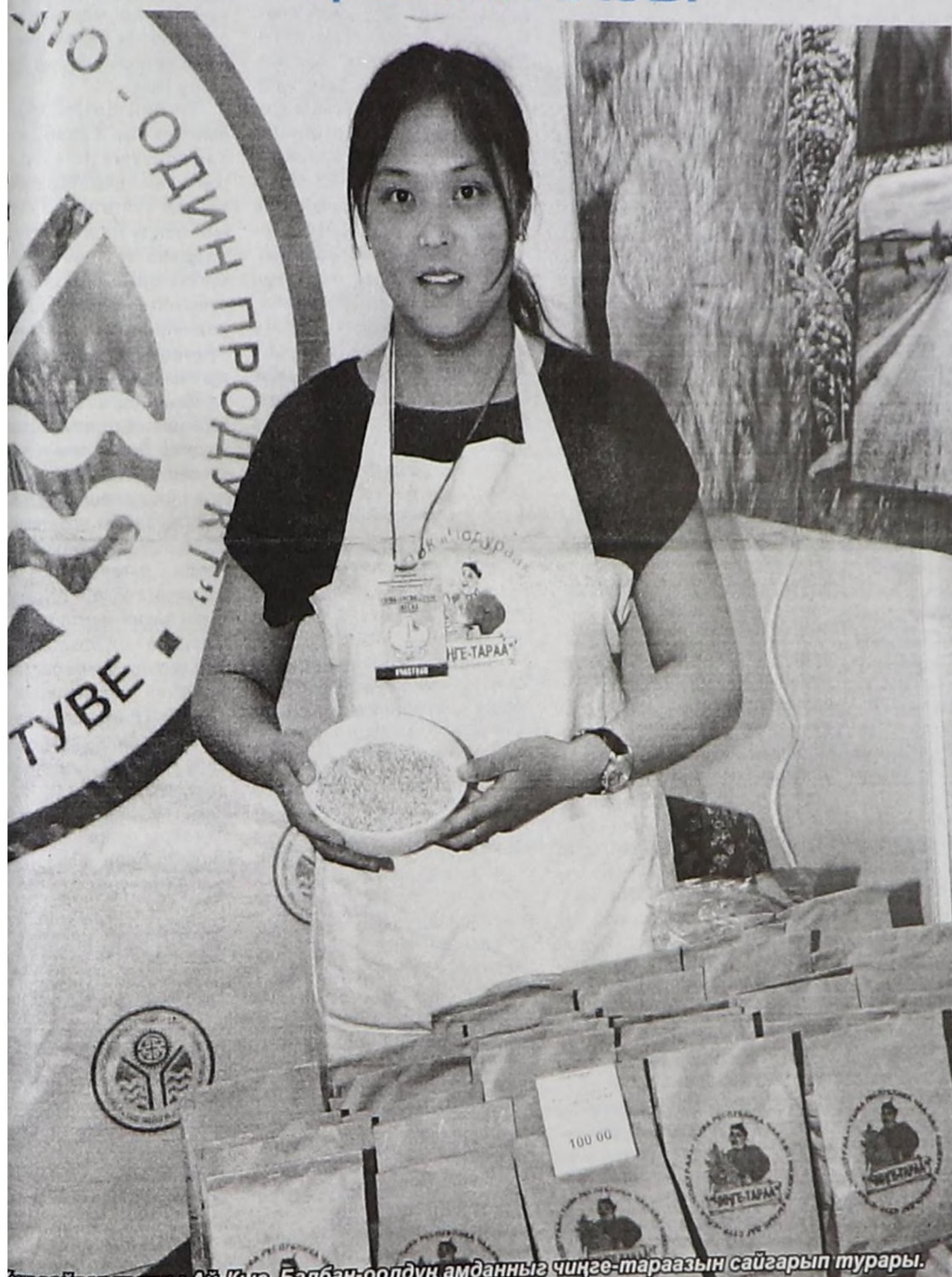
<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

БУЛУҢ-ТЕРЕКТИҢ АМДАННЫГ ЧИҢГЕ-ТАРААЗЫ

Уу сайгарлыкчы Ай-Кыс Балбан-оолдун амданныг чинге-тараазын сайгарып турары.

ыл санында доктаамал эртип
регионнар аразының «Тыва-
» деп делгелге-ярмарказы
гаар болуп эрткен. Аңаа Мос-
Санкт-Петербург хоорайлар,
Оренбург, Челябинск, Ново-
орск, Омск, Томск, Кемерово,
тск областарының, Алтай,
юярск крайларның, Хакас, Тыва
бликаларның компаниялары,
бүдүрүлгелери, хуу сайгарлык-
ры киришкен.

еспубликаның Экономика
зының санаашкыннарын
ар алырга, 3 хүн дургузун-
ргүлчүлээн ярмарканың
линде ниитизи-биле 20 млн.

рубльдин барааннарынга керээ-
лерни чарып, саткан. 90 янзы-
бүрү угланышкынныг бараан бү-
дүрүкчүлеринден 47-зи Тываның
сайгарлыкчылары болган. Ону ни-
тизи-биле 16 муң ажыг кызылчылар
болгаш ооң аалчылары кээп сонуур-
гап, барааннарны садып алган.

Делгелге-ярмарканың кол со-
рулгазы — Тывага бүдүрүп үндүргөн
ылгавыр шынарлыг барааннарны,
мурнакчы технологияның болгаш
эртем-практиктиг чүүлдерде чаа
ажыдышкыннарны илередири, ону
моон-даа соңгаар улам негтере-
дип, өске черлерден келген бараан
бүдүрүкчүлериниң чаа арга-дуржул-

газын билип албышаан, ону бистиң
республиканың сайгарлыкчыла-
ры-биле кады ажылдажылгазынче
углаары болган. Ол чорук Тываның
социал-экономиказының адырын
моон-даа соңгаар улам хөгжүүрүн-
гө идиг болур.

Делгелге-ярмарканы 3 аңгы бөлүк-
ке чарган. Ол дээрзе: «Тудуг. Энерге-
тика болгаш ЧКАА», «Чоннуң хереглел
барааннары» болгаш «Аш-чем ай-
мааның барааннары». Сөөлгү бөлүккө
хамааржыр барааннардан Чаа-Хөл
кожуунуң Булуң-Теректен «Чодураа»
хуу бүдүрүлгениң чинге-тараазы бе-
дик үнелелди алган.

Владимир ЧАДАМБА.

Хүннүң медээлери

АРГА-АРЫГНЫ КАМГАЛААР

Тыва Республиканың Баштыңының хүлээлгезин
күүседип турар Шолбан Кара-оол республиканың
арга-арыг ажылдакчыларынга юбилейлиг хүнү-
биле болгаш чаа мобиль транспортту садып алга-
ны-биле байыр чедирген.

«Бистиң Тывавыстың арга-арыгын камгалаары-
биле, а ол ышкаш республиканың арга-арыг ажыл-
агыйының 70 чылы-биле холбаштыр комитеттин
ажылдакчыларынга чаа Racer RC110 Trophy деп мото-
циклдерни болгаш Stels деп квадроциклди байырлыг
байдалга тывыстывыс. Арга-арыг — арыг агаарның
тывылдырыкчызы, арга-арыг — амыдыралдың үнде-
зини деп бисти эрте чажывыстан өөредип келген. Бо
мотоциклдер арга-арыг ажылдакчыларының ажылын
экижидеринге дузалаар боор» — деп, Шолбан Кара-
оол соцеткилерге бижээн.

Мотоциклдер садып алыры-биле регион бюдже-
динден 900 муң рубльди тускайлаан. Арга-арыг ин-
спекторларынга хайгаарал ажыл-чорудулгазын экижи-
дери-биле, рейд хемчеглерин эрттирери-биле болгаш
патруль хүлээлгелерин чогулгалыг күүседери-биле
ындыг белекти тывыскан.

Амгы үеде республикада 80 га черде 5 өрт болуп
турар дээрзин Шолбан Кара-оол сагындырган. «Эрт-
кен чылын бо ажылды күштелдиргенивистен улуг
халаптар болбаан, ынчалза-даа оожургаан херээ
чок, кезээде белең турар ужурлуг силер» — деп, ол
уламчылаан.

Байырлыг хемчеглерниң киржикчилери арга-
арыг камгалалының Бай-Тайгага мөчээн ажылдак-
чыларының аттарын адаан болгаш минута дургузунда
сактыышкынның езулалын кылган.

БЕЛЕН ЧОРУКТУҢ ЧУРУМУН УЗАТКАН

1994 чылдың декабрь 21-де Федералдыг №68-
ФХ Хоойлу езугаар Тывада белең чоруктуң чуру-
мун узаткан.

Ол хемчегни Тыва Республиканың девискээринде
арга-арыг өрттериниң талазы-биле онза байдалдың
тургустунуп турары-биле ап турар. Ол талазы-биле
үндүргөн айтышкында 2016 чылдың июнь 6-дан эге-
леп эргелеп-башкарылга органнарынга болгаш онза
байдалдарны болдурбазының болгаш чайладырының
талазы-биле күштерге белең чоруктуң чурумун тургус-
кан. Ол тускай шийтпир хүлээп алгыже уламчылаар.

ЧАЛДАР ТУДАРЫ УЛАМЧЫЛАП ТУРАП

Енисей хемден тыптып кээп болур үер-чайыкка
удур чалдар тудар ажыл Кызылдың барыын тала-
зында үргүлчүлөп турар.

Енисейниң эриин дургаар камгалал гидротудуг
кылыр даалганы республиканың Чазаа бадылаан.
Бойдус болгаш экология яамызының белеткээни ол
документиде Каа-Хем суурдан Кызыл хоорайның
төвүнге чедир мурнуку чылдарда туттунган 18 кило-
метр чалды ам-даа 6 км чедир узадырын айыткан.
Ол узаткан чал «Алгы заводу» микрорайонну үер-
чайыктан камгалаар.

Гидрометеорология болгаш долгандыр турар
хүрээлелдин мониторингизиниң талазы-биле Тыва
төптүң дыңнатканын езугаар алырга, агаарның изип
келгени-биле холбаштыр хемнерде сугнуң деңнели
бедип турар. Каа-Хемниң Кызыл чоогунда суу 38 см,
Сарыг-Сеп суурнуң чанындаазы — 33 см көдүрүлгөн.
Амгы үеде Кызылдың чанында Енисейниң суу 3
метр 83 см четкен, а 4 метр 35 см чеде бээрзе озалдыг
деңнел деп санаар.

Чурттакчы чонну болгаш бажың-балгатты үер-
чайыктан камгалаары-биле ОБЯ-ның Тыва Респу-
бликада Кол эргелели 2016 чылдың июнь 1-ден онза
байдалдың чурумун чарлаан.

gov.tuva.ru.

ТӨЛЕПТИГНИ СОҢГУП АЛЫРЫНГА БҮЗҮРЭЭР МЕН

Тимур Дулуш, Р.Кенденбиль аттыг республиканың салым-чаянныг уругларның уран чүүл школазының директору, Тыва Республиканың алдарлыг артизи:

— Шолбан Кара-оолдун соңгулдаларга киржир деп турарына Тываның чурттакчызы болганымда өөрүп тур мен. Чүге? Чүге дээрге сөөлгү чылдарның кол чедишкени — ниитилелде турум чорук. Ындыг байдал республиканың эрге-чагыргазына Шолбан Кара-оол ажилдап эгелээр тургустунган. Ам-на политиктиг чөрүлдээр, парламентиниң бюджетти хүлээп албайн баар чорук соксаан. Ам байдал турум, а ол келир үеге бүзүрел-дир. Сөөлгү үеде социал четкилерге чаргы кылыры негизинен. Ындыг чөрүлдээрни соксадып, демнежи алгаш, кады чидиг айтырылганы шиитпирлээр чугула. Аңаа таарымчалыг байдал тургустунган. Келир соңгулдалар РФ-тиң

Күрдүмасынче соңгулдалар биле кады эртери онза. Ол дээрге чоннуң, чурттуң салым-чолу дээш ийи дакпыр харысалгалыг болуру-дур. Эң кол чүве соңгукчулардан, бистен шупту чүве хамааржыр дээрзин утпазы чугула. Чон төлептиг кижини соңгуп алырынга бүзүрээр мен. Бодум таламдан Шолбан Валерьевич бо чылдарның дургунда республиканы удуртуп шыдаар дээрзин бадыткаан деп санаар мен.

БИЛИР-ДАА, ШЫДААР-ДАА

Вячеслав Николаевич МОНГУШ, «Чаа орук» солунуң кол редактору:

— Чоокта чаа Шолбан Валерьевич Кара-оол ТР-ниң Чазааның Даргазы — Баштыңы албан-дужаалындан хуусаа-зындан эрте хостаарын дилээн. Аңаа бодап олурарга, Шолбан Валерьевичке бо чылын-даа, келир чылын-даа соңгулдага киржири дөмей. Ынчалза-даа республиканың Баштыңы кончуг чывар-соок кыштыг, эрткен чайын кааңнаан болгаш, сизген-ширбиил чегей үнген берге чылды эрткеш, мындыг базымны Тываның бюджетинге улуг карылга кылбазы-биле кылганын чүдөн артык хүндүлөп, үнелеп көөр кижидир мен.

Шолбан Кара-оолдун эрге-чагыргазына келген үезинде чаартылгалар дыка хей. Орук кыдында оъттаан малдың көвүдээни безин ону херчилеп турар. Мен хөгжүлдениң хей чаартылгаларын санап турбайн, чаңгыс-ла чылда таварышкан чүүлүмге доктаайн.

Эрткен 2015 чылда Даа кожунуң 250 чылдаан байыр-лалынга хамаарыштыр улуг ажилдарны кылып чоруткан. Бирээде, күрүнө архивиниң ажилдакчылары, Чадаанада Культура салгал байлаа төптүн директору Зоя Кертк-ооловна Балчырак-биле «Даа кожун-250» деп

төөгүгө даянган барымдааларлыг номну, «Даа кожун-250» деп фото-альбомну, Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртемденнери-биле Бээзи кожунуң 260, Даа кожунуң 250 чылдаанынга тураскааткан эртем-практиктиг конференцияларның материалдарындан база бир номну чырыкче үндүргенивиске сеткилим ханып чоруур. Бо бүгү ажилдарны боттандыраарына ТР-ниң Чазаа Грант акша-хөреңгилерни үндүрүп берген. Шолбан Валерьевичиниң чаа эгелээш-киннерге сеткилинден өөрүп, деткирин ынчан бодум көрдүм.

Француз чон «аныяанда бил-лир турган болза, кырый бергеш, шыдаар турган болза» дээр. Шолбан Валерьевич билгидуржулга талазы-биле бышкан, БИЛИР, күш-дамыр талазы-биле быжыг, аныяк, ШЫДААР кижидир, келир соңгулдаларга чедишкенин күзедим.

ЧОННУҢ СОЦИАЛ БАЙДАЛЫН ЭКИЖИДЕР ДЭЭШ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун хуусаадан эрте соңгулдаларының дугайында шиитпирни хүлээп алганын чүүлдүгүр дээрзин мен пенсионер кижичайлаг бажыңымда чааскаан олуруп алгаш бодап, сайгарып олар-дыр мен. Аныяк удуртукчу чоннуң амыдыралын, социал байдалын экижидер дээш, кончуг ажыктыг программаларны, төлөвилелдерни ажилдап кылды. Республикада аныяк өгбүлелерни, көдээ ажил-агыйның хөгжүлдээн, сайгарлыкчы чорукту деткээн төлөвилелдери чедишкенин боттанып турарын солун-сеткүүлден номчуп, радиотелевидениен дыңнап, көрүп олар мен.

Шолбан Кара-оол алыс угун-

дан төлептиг ада-иениң кижизидип каан огул болгаш база олар ышкаш мөзү-бүдүштүг, кижизиг, шыырак эртем-билигиг удуртукчу болган. Мында ада-иениң салдары улуг болган деп санаар мен.

Ынчангаш Тываның Баштыңына ол-ла хевээр артып, республиканың чугула айтырылганын ам-даа шиитпирлээр база Казахстанның Президентизи Нурсултан Назарбаев ышкаш чоннуң хүндүткелин чаалап алган, бүгү назынында солуттунмас удуртукчу бооп, хей чылдарда тыва чонунга ак сеткилдиг бараан боорун күзээр-дир мен.

Март КАРБЫ,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ХАЙГААРАЛ, КИЧЭЭНГЕЙ ЧОКТА.

Июнь 3-те «Уругларга эки сеткилдиг шиидилге: «Назы четпээннерге хамаарыштыр кем-херек үүлгедиишкенин баш удур болдурбазының чидиг айтырылганы» деп семинар-хуралды Тыва Республиканың Дээди суду, Россияның Шииткекчилер каттыжышының Тывада эргелели, ТР-ниң Суд департаментиниң эргелели эрттирген. Аңаа ТР-ниң ИХЯ-ның, прокуратуразының, Истелге комитетиниң, ОШАЧ-КИ албанының, Өөредилге болгаш эртем яамызының, республиканың психиктиг аарыглар эмнелгезиниң, хоорай, район судтарының төлээлери илеткелдерни кылган.

ТР-ниң Дээди судунун шииткекчизи Айлана Тулуштуң дыңнатканы-биле, республиканың девискээринге 2014 чылдың дургунда назы четпээннерге хамаарыштыр 305 (2010 чылда 148), а 2015 чылда 382 кем-херек үүлгедиишкенин бүртүктеткен. Бир чыл дургунда бо көргүзүлгөр 25,3 хуу өскөн. Оларның ишинде 92 үүлгедиглер (24,3 хуузу) — херээжен чоннуң талазындан, назы четпээннер боттарының үежилеринге хамаарыштыр 9 кем-херек үүлгедиишкенин кылган.

Аар болгаш онза аар херектер (өлүрүүшкүн, күштээшкүн...) эвээш эвес болуп турар. Өгбүлеге болуп турар кем-херек үүлгедиишкенин чамдыкты билдиртпейн эртип турар. Чижээ, соңгу адазы азыранды уруун чаңгыс эвес удаа күштээш. Уругнуң иези бодунуң ат-алдарын бодааш, полиция албанынче билдиришкени биживейн, ыгыттавайн эрттирип турары коргунчуг. Олар кем-херек үүлгедикчилерин чажырып, уругларының иштики делегейинче сагыш салбайн турар. Кижинүүрүнге таарышпас бо чүүлдер арага-дарының хайындан болуп турар. Чижээ, огул авазына болчу бээр, соңгу адазы ону аар кемдеткен; эзирик авазы 5 харлыг уруун бадылажылга чок кады чурттап турар ужуп калган эр кижини көдүрүп шыдавааны дээш дерзиизи-биле эттээш; ижер арагазы төнерге, уругларын айбылаарга, куруг кээрге... Мындыг хевирлиг, амыдыралдан чижектер кайы хей.

Өгбүлеге ачазы херээжен кижиге, уругларына каржы-хажагай болуп, оолдарына үлегер болуп шыдаваанындан оолдар кем-херек үүлгедикчизиниң оруунче бо-ла кире бээрин илеткелчилер дүвүрел-биле чугаалап, чурттакчы чоннуң уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр ниити билин, харысалгазын күштелдирери чугула дээрзин айыттылар.

Бир назы четпээн уругну соңгу адазы күштээш, кымга-даа ыгыттапас кылдыр коргуткаш, чаңгыс эвес удаа кем-херек үүлгедиишкенин кылган. Мындыг берге байдалга бичии кыс кижиканчап чурттаарыл, ооң сагыш-сеткили кайы-хире дүвүрөп, аарып турарын авазы билир болгу дег. Авазының талазындан кээргел чок болуп, херекти базыраары оралдашкан... Чаш азы назы четпээн кижилерниң кадыкшылына хоралыг мындыг кем-херек үүлгедиишкенин

чүгле соңгу адалары эвес, а төрөөн ачазы азы кырган-ачазы безин кылып турары коргунчуг. Когараан уругларга психологтуң дузазы чугула херек. Чуртталгазында нарын байдалга таварышкаш (ажыл-агый чок азы кызырылдаа...) арага-дары ижип алгаш, херекчок чүүлдерге хорадааш, бичии кем-чок уругга кылыын чазарга, ол байдал эки талаже өскерли бербес болгай. Шак бо коргунчуг таварылгаларны чамдыкта клазының башкылары илередип кээр. Чижээ, инвалид уругну соңгу авазы эттээшкенин түңнелинде, ооң мага-боду көк болгаш ыжык болганын башкызы эскерген. Изии-биле чеде бээр, соңгу авазы: «Өөредилгези багай-дыр» — дээш, херекке албаан. Уруглар школаларга хей үени эрттирип турар болгаш башкыларына өгбүлезинде нарын байдалды чугаалап турар. Олар мындыг коргунчуг болушкуннарны илередип, чогуур ужурулуг албан черлеринче дыңнадып турарлар. Бо талазы-биле школаларда социал ажилдакчылар, психологтар уруглар-биле сырый харылзаалыг ажилдаары күзенчиг.

«Амгы үеде интернет четкизинде уругларны боттарының амы-тынынга четтинер деп ыдалап турар хоралыг сайтылар тытып турар. Россияның өске регионнарында элээди уругларны өттүңүп, боттарының үежилерин эттеп, кыжырып тура, телефоннарга тырттыргаш, сайтыларже салыр чорук база көвүдээш. Ол дээрге амгы үениң технологияларын дамчыштыр аныяк-өскөнниң кичээнгеийн хаара тудар чаа аргалар тытып турары ол. Олар багай салдарлыг болуру билдингир» — деп, ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдының бирги оралакчызы Светлана Ощепкова чугаалаан.

Хүн бүрүнүң амыдыралында болуп турар элээдилерниң кем-херек үүлгедиишкенин башкы-бай-шыдалдыг өгбүлелерниң уруглары база таварып турар. Олар аар өртектиг смартфон, телефоннарын боттарындан улуг уругларга хунаадып, оорладып турар таварылгалар хөйү-биле бүртүктетинип турар. Мындыг таварылгаларны болдурбазы-биле бөдүүн дүрүмнери ада-иелер сагыыр, башкылары профилактиктиг ажилдарны чорудары күзенчиг. Чамдык таварылгада назы четпээн уруг үежилери оолдар-биле бир-ле бажыңга барып «хөглүгү» эрттиргенин түңнелинде күштеткен... Бир эвес ада-иези аңаа чааскаан бөлүк оолдар-биле эдержиң, чыгыры айылыдыг деп чагаан болза, бо кем-херек үүлгедиишкени

болбас турган. Оон аңгыда эди оолдар кады арагалаан түңнелинде, маргышкаш, бэзи өскезин бижектээниң, варылгалары чаңгыс эвес болгулаан.

ТР-ниң Дээди Хуралы шииткекчизи Хээлиг Тулуш Хөл кожуунга 10 харлыг бот оолга хамаарыштыр күштээш херээш үүлгеткен эр кижичи оолду коргудуп турган Чадаана хоорайга кикбо маргылдаазына элээди спичуну назы-харын барымдавайн, рингиге үндүргени түңнелинде ооң мөчээни дугайында чугаалады.

Чайгы дыштанылга үези ада-иезиниң хайгааралы уруглар боттарының уунда кежири таварылгалар көвүд Аңаа чергелештир уруглар ле холбашкан орук озал-он бо чылдың 4 айының дүзунда 31 таварылга болг бүртүктеткен. Оларның кезии бичии чаштарга тускай токтресло чок база ада-иези хайгааралы чокка боттары о ту кежири турганындан бол дээрзин ТР-ниң ИХЯ-ның ОШКИ эргелелиниң улуг инспектор Ралыя Арапчаа дыңнаткан.

Өгбүлеге ада-иези боттары канчаар алдынар бол, уруглары оларның аажы-ча өттүнер боор. Кезээде алпыкырыш, чогуш-содаа боопту өгбүлеге өскөн уруглар психиктиг кадыкшылы баксы сөөлүнде база дерзи, сеткеш дошкун кижичи кылдыр өзер дээ билдингир. Назы четпээнге хамаарыштыр кем-херек үүлгедиишкенин база ни четпээннер аразында корчурум хажыдышкыннарын санының көвүдөп турар чылдагааны — уругларның иезиниң хайгаарал болгаш чээнге чогундан, а кол-ла ч — харысалга чогу.

Илеткелдерден алгаш келге, үстүнде албан черлер профилактиктиг ажилдар удаа-дараа чорудуп турза-д республикада назы четпээннерге хамаарыштыр кем-херек үүлгедиишкенин санын чылдан чылче өзүп турары дүренчиг байдалды тургузуп турар. Ынчангаш хуралдың киржиклери маңаа хамаарыштыр ажилдарны улам-на күштелдирдемниг ажилдаар дугайы шиитпирни хүлээп алган.

Тыва Республиканың Дээди суду, Россияның Шииткекчилер каттыжышының Тывада эргелели, ТР-ниң Суд департаментиниң эргелели ада-иелерге болгаш уругларга буклеттерни үндүрген.

Шончалай ХОВАЛ

САЙГАРЛЫКЧЫГА ДЕТКИМЧЕЛЕР

Кызылдың мэриясына хоо-
хуу сайгарлыкчылар
деткимчелер дугайында
болуп эрткен. Аңаа
экономика болгаш
талазы-биле бирги
орайызы Уран-оол Ондар,
экономика сайзырал бол-
гаш хөө хынаар килдистин
Аян Салчак, саң-хөө
департаментинин даргазы
Тюлюш, ооң оралакчызы
Майдыр, садыг-үлөтпүр
талазының даргазының ора-
нызы Орлан Ооржак кириш-

бирги оралакчы Уран-оол
арның чугаазы-биле алырга,
үеде Кызыл хоорайда 4283
сайгарлыкчылар болгаш
телевирлиг албан черлери
дап турар. Оларның хөй
садыг-саарылга, авто-
иналар септээр черлер,
палга черлери, пассажир-
аргыштырар маршруттар,
туң берге кризис байда-
да хуу сайгарлыкчыларны
дыг аргалар-биле деткип
урун көөрү-биле, эрткен
ын ниити хыналдаларны
ткан. Ооң түнелинде ин-
орларга сонуурганчыг хире
тер участоктарын болгаш
сайгарлыкчыларның берге
далдарын тодараткан.

ерге айтырылганы шийт-
ээр-биле январь, февраль
арда хуу сайгарлыкчылар
аш телевирлиг албан чер-
ниң төлээлери-биле ужу-
лгалар болуп эрткен. Аңаа
рендасы болгаш үндүргүнч
ни, бараан өртээниң улгат-
ндан клиентилер санының
ап турары дээш, оон-даа
берге айтырылганы, база

чаа-чаа саналдар дугайында
чугаалашкан. Келген сайгарлык-
чы бүрүзүнүң айтырылганын
болдунар байдалдарны тургу-
зуп, республика чергелиг тускай
программаларже база кирип
тургаш, дузалаарының аргалары
өөренип көрдүнгөн.

Кызыл хоорайга турисчи
сонуургалды экижидери-биле
ажылдап турар «орук карта-
зының» телевирлигге хамаа-
рыштыр бо чылын Кызыл хоо-
райның шайлаарактар болгаш
рестораннарының аразына «Кы-
зыл хоорайның эң-не эки кафе-
зи» деп мөөрей чарлаттыган.
Амгы үеде ол мөөрейге киржир
күзөлдиглерден чагыглар кирип
эглээ.

Эрткен чылын уруглар сад-
тарының чедишпезин барымдаа-
лааш, «Ортумак болгаш биче
бүдүрүлгелериниң сайзыралы»
деп муниципалдыг төлөвилелде
бичии уруглар карактап көөр
черлерге ажилчын олуттар тур-
гузуп алырынга акша компен-
сация хевиринге 384 муң рубль
көрдүнгөн. Төлөвилелдин ол
угланышкыны бо чылын база
уламчылаар, хоорай бюджетин-
ден 600 муң рубль көрдүнгөн.
Оон аңгыда сайгарлыкчы кижиниң
чер болгаш оран-сава арен-
дазын төлээринге тускай дет-
кимче субсидия акшаны база
алырының аргазы бар. Бо дет-
кимче амдызында чүгле найы-
сылалда ажилдап турар. Оон
ыңай чигелде-биле чер учас-
токтары алырының деткимчезин
боттандыраар көрдүнгөн. Ол
талазы-биле Кызылдың мэриниң
грантызынга киржири-биле сай-
гарлыкчылар аразында мөөрей
чарлаттыган.

«Тус черниң сайгарлыкчыла-
ры-биле эрткен чылын 45 хуу
чедир муниципалдыг керээлер
чардыган. Оларның 85 хуузу
бистиң негелдewis аайы-биле
социал угланышкыннарже хаа-
ра туттунган» — деп, Аян Салчак
демдегледи.

Үндүрүг төлээриниң талазы-
биле сайгарлыкчылар аразында
өрелиг улус эвээш эвес. Май
айда байдал-биле хоорай бюд-
жединге 8 млн. 534 муң рубль
үндүрүг төлээриниң өрөзи бар.
Ынчангаш күрүне деткимчелери
чүгле үндүрүг төлээринге хары-
салгалыг сайгарлыкчыларга
көрдүнгөн.

Бо чылдың май 18-те Тө-
лээлекчилер хуралының чыы-
жынга, хоорай администра-
циясының чөпшээрели-биле, тус
черниң девискээринге түр када
орулга киририниң хевиринге,
чаңгыс аай үндүрүг онаарының
чүрүмүнче немелделер хүлээп
алдыган.

Ооң шийтири-биле, 2016
чылдың июль 1-ден эгелеп
бир дугаар бүрүткеттинген
үндүрүг төлөкчилери чаңгыс
аай үндүрүг төлээри-биле түр
када кирген орулгазындан чий-
гелде аайы-биле 10 хуузу
төлээр. Ынаар дараазында
ажыл-чорудулганың хевирле-
ри кирген: чарлал кылырының
даштыкы тарадылганы, мал
эмнелгези, амыдыралга ачы-
дуза чедирер болгаш тускай
оран-савазы чок хөй-ниити
чемненилге черлери. Арткан
үндүрүг төлөкчилери чаңгыс аай
үндүрүг төлээри-биле түр када
кирген орулгазындан 15 хуузу
төлээр.

Сайсуу ДАРГЫН-ООЛ.

НОМ БАЙЫРЛАЛЫ

июнь 4-те Кызыл хоорай-
рбат шөлүңге Россияда
кин, Орус дыл база Бүгү-
ияның библиотекалар хү-
е тураскааткан «Арбат-
журажылгалар» деп ном
арлалы болуп эрткен. Ук
арлалды организаастап эрт-
п турар А.С.Пушкин аттыг
онал библиотеканың дирек-
тор педагогика эртеменериниң
идады, ТР-ниң Культураның
арлыг ажилдакчызы Ольга
дель-биле ужуражырымга,
ынчаар чугаалады.

Бо байырлалды А.С.Пушкин
библиотеканың октябрь
85 чыл оюнга уткуштур
мурнунга отчедувус кылдыр
ирип турар бис. Мындыг
рлиг солун хемчеглерни
убликаның кожууннарын-
за барып эрттирдис. Бо
ерге чедир Барыын-Хемчик,
Хемчик, Улуг-Хем, Таңды,
л, Чаа-Хөл, Бай-Тайга ко-
нарга, Кызыл хоорайга
уннар бажыңыга ийи ка-
библиомобиливиске ном-
еривис ап алгаш баргаш,
укчулар-биле ужуражып,
ия-беседаларны кылып, кино-
ы көргүзүп чордувус. Библио-
льде номнар, стол, сандай,
рнет, хөгжүмнүг аппаратура,
проектор, көдээде ырак
ууннарга чырык өже бээр
ылгада ажилдадыр дизель-
шимчедикчи дээш, бистиң
ывыска база номчукчула-
ска эргежок чугула чүүлдер

бар, дугуй кырында көжүп чоруур
библиотека-дыр ийин.

Июнь 6-да, Пушкин хүнүнде,
номчукчуларывыска диктант
бижидип база «Библиотекага
номдан белекке бер» деп акция
чарлаар бис. 85 чыл болган
юбилейивис уткуштур планнат-
тыган хемчеглеривисти бедик
деңнелге эрттирер сорулгалыг
бис.

Арбат шөлүңде «Россияда
Пушкин хүнү» деп баннерни
аскан, «Пушкинни чуруп тур
бис» деп уругларның чураан
чуруктарының делгелгезин ор-
ганизаастаан. Ном байырлалын
«Октай» фольклор ансамблиниң
(удуртукчузу Н.П.Пономарева)
«Россия» деп ырызы-биле айт-
кан. Тываның күрүнениң ойнаар-
кыстар театрының артистериниң
А.С. Пушкинниң тоолдарын-
га ойнаан «Няняның тоолда-
ры» деп шийзин чыылган чон
улуг сонуургал-биле көргөн.
Ук театрның аныяк артисте-
ри Орлан Лопсанниң, Уяна
Монгальбииниң, Аяс Монгуштуң
уран талантызын көрүкчүлөр
магадап ханмаан.

Улуг улус болгаш уруглар
аразынга чогаалчының шүлүк-
теринге уран номчулга мөөрейи
база болган. Аңаа Кызыл хоорай-
база болган. Аңаа Кызыл хоорай-
дан школачылар Артур Копп, По-
лина Бабушкина, республиканың
кадет школа-интернадының
сургуулу Доржу Санчат, улуг
улустан Кызылдың кырганнар
болгаш инвалидтер бажың-

интернадының ажилдакчызы
Людмила Доңгак идепкейлиг
киришкенер. Олар хүндүлел
бижиктер болгаш өртектер беле-
ктер-биле шаңнатканнар.
Л.Доңгактың А.С.Пушкинниң
«Я помню чудное мгновенье»
деп шүлүүн аянын номчаанын
сонуургап дыңнааш, мынча
улгаткыже чедир бо шүлүктү
канчап утпайн сактып чоруур
силер дээрзин оон айтырдым.
«Кызыл-Мажалык школазынга
өөренип турумда орус дыл бол-
гаш литературавыстың башкы-
зы Татьяна Федоровна Куулар
аажок шыырак, бедик мерге-
жилдиг башкы турган. (Ол ам
бистиң аравыста чок). Башкывыс
орус чогаалчылар А.Пушкин,
С.Есенин, М.Лермонтовка база
орус литературага ынак кылдыр
бисти өөрөткен» деп хары-
лады.

А.С.Пушкинниң чогаалда-
рынга чуруктар мөөрейинге
Кызылдың №14 школазындан
Джамела Комольцева биле Вика
Гоер шылгарааннар.

Бүгү-россияның библио-
текалар хүнүңге тураскаа-
дып А.С.Пушкин аттыг нацио-
нал библиотеканың ажил-
дакчыларының аразында
мөөрейге Сылдысмаа Лопсан
тиилээн.

Ном байырлалында чарлат-
тыган мөөрейлерниң тилек-
чилеринге шаңналдарны «Ты-
васвазынформ» деткиччилээн.
Светлана ООРЖАК.

СОЦИАЛ КАРТОФЕЛЬ

Республикада «Социал
картофель» деп губернатор
төлөвилели 2015 чылдан эге-
лээн. Ынчан үрезин садып алы-
ры-биле «2014-2016 чылдарда
күш-ажыл болгаш ажил-иш» деп
ТР-ниң күрүне программаның
мурнундан 1 млн. 100 муң рубль
акшаны республика бюдже-
динден үндүргөн. 1574 чедин-
мес болгаш хөй ажы-төлдүг
өг-бүлелер база 18 ажил чок
кижилер 36 тонна 900 кг карто-
фель үрезинин алган.

2016 чылда ук төлөвилелди
боттандыраары-биле 1333 өг-
бүлелерни картофель үрезини-
биле хандыраарын планнап
турган. Ол дээш республика
бюджетинден 1 млн. рубль үн-
дүргөн. Үрезин садып ап турган
үеде камнаттыган 637 384
рубль акша-биле немей 850 өг-
бүлөгө картофель болгаш ногаа

культураларының үрезиннерин
саткан. Ынчап кээрге, респуб-
лика бюджетинден 2183 өг-
бүлелер картофель үрезини-
биле хандырылган.

Оон аңгыда, бо чылын гу-
бернатор төлөвилелин дет-
кири-биле кожууннар чагыр-
галары 1897,8 муң рубль, ооң
иштинден бюджеттен аңгыда
640,7 муң рубль үндүргөн. Ол
социал программаның ачы-
зында немей 2206 өг-бүлелер
картофель үрезинин алган.
Ниитизи-биле республикада
аңаа дүүштүр 4389 өг-бүлө
картофель тараан. Бо хүннерде
ногаа культураларының бол-
гаш картофель үрезиннери
республиканың шупту девискээ-
ринде өг-бүлелерде үлөттинген.
Хөй кезиниң тарылгазы доо-
зулган.

Бистиң корр.

ҮНДҮРҮГ ОТЧЕДУН ДУЖААВАС
БОЛЗА, 148 886, 40 РУБЛЬДИ
ОНААР

Бир эвес хуу сайгарлыкчы
Россияның федералдыг үндүрүг
инспекциясыне үндүрүг отче-
дун дужааваан болгаш Пенсия
фондузунда ооң орулгазының
дугайында кандыг-даа медээ
чок болза, аңаа камгаладылга
дадывырларының эң бедик
хемчээли болур - 148 886, 40
рубльди онаар каар.

Сагындыраалы, бир эвес тө-
лекчиниң орулгазы чылда 300
муң рубль ашпас болза, ол Пен-
сия фондузунче 18 610 рубльди
шилчидер. Ол дадывыр декабрь
31-ге чедир төлөттинген турар
ужурлуг.

Бир эвес хуу сайгарлыкчының
орулгазы бир чылда 300 муң
рубльден ажа бээр болза, ашкан
орулгадан 1 хуу дадывырны не-
мей төлээр. Мындыг орулгалыг
төлөкчилер немей санаттыган
камгаладылга дадывырларын ап-
рель 1-ден орайтатпайн төлээр.

Камгаладылга дадывырла-
рының ниити түңү федерал-
дыг хоойлунуң чыл эгезинде
тургузуп каан МРОТ-туң (ажыл
төлөвириниң эң адаккы хемчээ-

ли) сес катап хемчээлинден көвү-
дес ужурлуг. Эң бедик түңнү
дараазында санаашкын-биле
чорудар: 5 965 x 26% x 12 x 8 =
148 886,40 рубль.

2013 чылдың январь 1-ден
боттарын ажил-биле хандырып
турар хуу сайгарлыкчылар чаш
уругну 1,5 харга чедир азыраан;
бирги бөлүктүң инвалидин, ин-
валид уругну азы 80 хар четкен
кижини ажаап-тежээп турган;
шеригге турган; ашааның керээ-
биле шериг албаны эрттирген
черлеринге чурттап турган азы
ашак-кадай улустуң даштыкы
чурттарга төлээ черлеринге
ажылдап турган үелеринде сай-
гарлыкчы ажил кылбайн турган
болза, камгаладылга дадывыр-
ларын төлөвес эргелиг.

Хуу сайгарлыкчы үндүрүг
органныңда учетта турар
болза-ла, ол камгаладылга
дадывырларын долузу-биле
төлээр апаар. Ооң камгаладыг
стажынче чүгле дадывырлар
төлөп турган үези кирер.

РПФ-тиң ТР салбырының
парлалга албаны.

Бай-Тайгадан медээ

ЧАСКЫ ТАРЫЛГА КИДИН ТҮЛҮК

Кожуунда көдээ ажил-агый
эргелелиниң удуртукчузу Алек-
сандр Хертекович Сүге-Маадыр,
үр үеде ажилдап чоруур, хөй
шаңналдарның эдилекчизи,
агроном Оксана Орлан-ооловна
база аныяк специалист, өске-
даа ажилдакчыларның ажылы
чымыштыг иште.

Бо чазын ниитизи-биле 1253
га черге көдээ ажил-агый куль-
тураларын тарыыр сорулганы
салган. Тарааны 953 га черге
тодаргайлаарга, ак-тарааны
— 83 га, суланы — 770 га, ар-
байны — 100 га шөлге тарыыр.
Картофельди — 290 га, ногаа
культураларын 10 га черге
тус-тузунда тарып өстүрери
көрдүнгөн.

Кожуунга 953 га шөлге тараа
тарыырда 147 тонна үрезин
херек бооп турар. Үрезин са-
дып алыры-биле «Баузер» арат
фермер ажил-агый болгаш
ААН «Абаканский крупяной за-
вод» бүдүрүлгелеринден садып
алыры-биле чагыгларны кири-
ген. Амгы үеде тараа үрезинин

үндүр сөөрткени 64 %, ол бол-
за 93 тонна тараа культура-
лары үндүр сөөртүнгөн. Оон
аңгыда ажил-агыйлар аайы-
биле алырга, күрүнениң уни-
тарлыг бүдүрүлгези — 355 га,
көдээ ажил-агый кооперативте-
ри — 300 га черде бо май айның
20-ден эгелеп мал чиир куль-
тураларны тарып эглээ. Бо
хүннерде часкы хову ажылынга
киржир 25 техника бар. Сугга-
рылга системаларында болгаш
арат бугаларынга хамаарыштыр
бүрүткел ажилдары шагдала
кылдыган. Кожуунда өреге
бүрүзү ногаа аймаа: картофель-
ди тарыыры болгаш каас-чараш
чечек-чимистерни чаагайжы-
дылга айын чарлааны албан
көрдүнгөн, агиткварталдар дар-
галары биле өг-бүлө болгаш
ие чашка дуза чедирер төптүң
ажылдакчылары өрегелерни
кезип, ажилды күштелдирген.
Тарылга ажылы кидин түлүк
чоруп турар.

Шеңне КУУЖААН.

Тээли суур.

АЖЫЛГЫР,
КЕЖЭЭ ӨГ-БҮЛЕ

«Малгастан халбактанган байыыр, малдан халбактанган тодар» азы «Инектиг кижі — тодуг, хойлуг кижі — каас» деп тыва улустун чечен-мерген үлөгөр домактарына хамаарыштыр чогуу-на оларның ээлери болган ажилгыр, кежээ, амыдыралчы өг-бүлө бистиң суурувуста бар. Олар кымнарыл дээрге өгнүң эр ээзи — Доржу Байкараевич, а херээжен ээзи — Зоя Байкараевна Баданайлар-дыр.

Баданайларның назы-ханы дөгү-даа берген болза, тутканын салбас, тура-соруктуг улус. Олар кайызы-даа 70 арттың бединче тепкенин бертсинмейн, мал-маганын бажын ажыр азырап, картошка, ногазын чедер болгаш артар кылдыр тарып, ажаап, чонунга үлөгөрлүг чурттап оларлар.

Доржу Байкараевич — үргүлчү бистиң «Х Улуг хурал» аттыг совхозууска комсомол секретарындан эгелээш, партком, ажилчын комитет даргалап ажилдап келген, удуртукчу ажилдыг кижі. Ол сумууста «көрбээн чүвези чок, көдүрбээн хөңзү чок» хоочуннарның бирээзи боорга, школага, чагыргага, сумуга эртер Баян-Колдун төөгүзүңге хамаарышкан хемчеглер эртирер дээш, аныктар бо-ла арга-сүмө айтырып кээр. Оларга Доржу Байкараевич ажыктыг, өөредиглиг сүмелерин күзөлдү биле берип олар.

А Зоя Байкараевна суурнуң «Хүнчүгөш» аттыг уруглар садынга хүндүлүг дыштанылгаже үнгүжеге ажилдаан. Ол кудумчувуста анык өг-бүлелерге дузалал ажил-агыын канчаар тударын, бода малдың азыралыга бойдуштуң үе аайы-биле белеткелди тайылбырлап, суурувуска картошказының эки үрезинин тарадып база ак чөмдөн, ылаңгыя шейген быштакты, хөреңгини шын кылырын, ажаарын өөредип олурар.

Кудумчувус аныктары Мерген, Рада Иргиттер; Тайбың, Альбина Баданайлар; Александр, Алла Дензенмаалар дээш, өске-даа өг-бүлелер Доржу Байкараевич, Зоя Байкараевнаның өг-бүлезиниң үлөгөрүн өөренип, мал-маганын тудуп, огород, ногаа аймаан тарып турарлар. Дузалал ажил-агыын сайзырадып, ажы-төлүңге хоолулуг чөмнөр кылып берип, найралдыг чурттап чоруурлар.

Доржу Байкараевич, Зоя Байкараевна Баданайларның кайызы-даа даанган ажилыга кызымаан, алган шаңнал-мактал, хүндүлүг бижиктери болгаш чонунуң хүндүткелди бадыткап турар. Бо найралдыг өг-бүлө үш ажы-төлдүг, хөй уйнуктарлыг. Олар эртем-билииниң, ажил-агыының аайы-биле Кызыл хоорайда чурттап чоруурлар.

Доржу Байкараевич — мээң ачамның кады төрзөн думазы, а Зоя Байкараевна — бистиң улуг хүндүткелдиг чеңгевис кижі. Олар мээң кожоларым болгаш төрөлдөрүм, ынчангаш оларның канчаар чурттап оларын кончуг эки билер болгаш хүндүлээр мен.

Доржу Байкараевич, Зоя Байкараевна база кудумчувустун өске-даа улуг назылыг кижилеринге кадыкшылды, узун назынны күзеп, оларның байлак дуржулгаларына, арга-сүмезинге четтиргенивисти илередир-дир мен.

Күзелмаа БАДАНАЙ.

ТӨРЭЭН ЧЕРИНИҢ ТӨЛЕПТИГ ОГЛУ

Төрзөн чериниң сайзыралы дээш кызып чоруур кижилерниң бирээзи, иштиги херектер шугумунуң хоочуну, курлавырда полковник, Таңды кожуунуң хостуг хүреш федерациязының даргазы **Сергей Тиртыкович ОЮН** — шөлчө үнзе, спортчу, сцена кырынче үнзе, ыраажы дээш, кандыг-даа ишти сегирип алганда, тулган күүседир онза кижі.

— Сергей Тиртыкович, силер бир дугаарында спортчу кижі кылдыр Тывага билдинип келген болгай силер, спортка хандыкшылыңарны чүдөн эгелээниң?

— Мен бичиимден тура шимченгир кижі болган мен. Ынчангаш спортка сонугарал кажан, чүдөн эгелээнин тодаргай чугаалап шыдавам мен. Баштай школачы, оон Минусинск хоорайга сургуулдап чораан чылдарымда спорттун барык шупту хевирлеринге: чиик атлетика, гимнастика, самбо, хостуг хүрешке ынак турдум.

— Спортчу чедишкениңерни номчукчуларга сонугадып көөр силер бе?

— Шуптузун сагымас-даа мен. Спортчу кылашка, гимнастикага, самбо, хостуг хүрештерге Минусинск хоорайның, Красноярск крайның база Сибирь зоназының шаңналдыг черлеринче кирип чордум. Өөредилгем дооскаш, иштиги херектер шугумунга ажилдай берген анык чылдарымда, хостуг хүрешке Тыва АССР-ниң, «Спартак» база «Урожай» ниитилелдериниң, комсомол обкомунуң, Күрседи Оюн, Азия төвү турнирлерге хөй катап шаңналдыг черлерге кирип, тиилеп-даа турдум. Самбо база хостуг хүрештерге ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат база республиканың күш-культуразының тергенин деп аттарны эдилеп чор мен. Ынчангаш Таңды кожуунуң хостуг хүреш федерациязын 2013 чылдан тургузуп, улаштыр сайзырадыр сорулганы салган мен.

— Таңдының аныктарына спорт болгаш кадык амыдыралды канчаар суртаалдап турар силер?

— Бир дугаарында, анык өскөнниң хөй-адың көдүрери-биле база үлөгөр кылдыр Таңды кожуунуң улуг мөгелерин таныштырар. Оларга 1922, 1924 чылдарда ТАР-ның Наадымнарына 2 удаа шүүлген Арзылаң мөге Билчиир-оол Ожиган оглу Оюн, 1934 чылда ТАР-ның Наадымына тиилзэн, «Дайында шылгарал дээш» медаль база Ада-чурт дайыны орден-биле шаңнаткан Хуназыг Оюн, ССРЭ-ниң самбо, хостуг хүрешке спорт мастери, Сибирьниң хөй дакпыр чемпиону Михаил Маадыр-оолович Оюн, оң кады төрзөн думазы хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери, «Шылгарангай күш-ажыл дээш» медалдыг эдилекчизи, Россияның алдарлыг тренери Валерий Маадыр-оолович Оюн.

Ол ышкаш Сергей Тайбынович Самбуу, РСФСР-ниң тыва национал хүрешке спорт мастери, Тыва АССР-ниң бирги чери дээш тыва хүрешке; аныктар аразына тиилекчизи, улуг

мөгелер аразына 2 дугаар черни алган, спорттун хоккейге, волейболга, баскетболга, чиик атлетикага, эштинге республика чемпиону. Сергей школа соонда Кызылга кызыгаар кеззэнге шериг хүлээлгезин эртирп турган үезинде Енисейге эштип тургаш, сугга барган. Бо хүннерде Тыва Республиканың 95 чылдаан оюн уткуштур Сергей Тайбыновичке Таңды кожуунуң «Чаан мөгези» деп атты мөңгедип тыпсырының талазы-биле кожуунуң чагыргазынче дилег бижикти хүреш федерациязының мурнундан киридивис.

Улуг угбазы Оксана Доржуевна Самбуу — Тыва АССР-ниң башкызы, биология эртемнериниң доктору, хаакка Тыва АССР-ниң хөй дакпыр чемпиону, ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат кижі.

Сергейниң кады төрзөн думазы Валерий Тайбынович Самбуу, Сибирьниң база бүгү Россияның «Салават Юлаев», «Азия Төвү» турнирлериниң хөй дакпыр тиилекчизи, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери, РСФСР-ниң тыва, бурят, хакас хүрештерге спорт мастери.

Ол Москва хоорайга тренерлер школазына өөренип тургаш, 1970 чылдарда, хостуг хүрешке Россияның аныктар аразына 62 кг деңзиги шыырак мөгелерниң аразына кирип чораан. Төрзөн чери Суг-Аксы суурга хостуг, бурят, хакас хүрештерге, бодунуң оолдары Сергей биле Валераның база өске хөй оолдарның хүрештерге ынакшылын оттурган, бир дугаар тренер башкы. Өөреникчилериниң аразында Александр Орлович Оюн база Александр Маадыр-оолович Оюн хакас, тыва хүрештерге Ыраккы чөөн чүк болгаш Сибирьниң спартакиадаларына тиилзэш, РСФСР-ниң спорт мастерлери болганнар. Салым-чаянныг мөге база тренер 25 харлында машина халавынга таварышкыш, электен чок болганы хомуданчыг. Таңды кожуун чагыргазы 2013 чылдың ноябрь 8-те Валерий Тайбынович Самбууга кожуунуң «Арзылаң мөгези» деп атты мөңгедип тывыскаан.

Ам бо хүнде ачазының тренер ажилын уламчылаары-биле бичи оглу Валерий Валерьевич Самбуу — Бай-Хаак суурда элээдилерниң спорт школазында хостуг хүреш талазы-биле тренер башкы. Валера 2014 чылда Красноярск хоорайда күш-культура болгаш спорт талазы-биле билиг бедидер институтка

өөренгеш, спортчу менеджер база тренер башкы деп шынзылганы холга алган. Бойдустан салым-чаянныг, адазын салгаан, анык тренерниң баштайгы өөреникчилери; Айдыс Самдан Тыва АССР-ниң күш-культура болгаш спорт факультетиниң 2-ги курузунда база Артыш Оюн — Новосибирскиниң күрүне университетиниң күш-культура болгаш спорт факультетиниң 3-кү курузунуң сургуулу. Артыш Новосибирск облазының, СФО-нуң самбо хүрешке чемпиону, Россияның самбо хүрешке спорт мастериниң нормазын күүсеткеш, тренер башкызының юбилейинге канчаар-даа аажок улуг белекти сөңнзэн. Ол Таңды кожуундан самбога 1 дугаар спорт мастери мөге болган.

Таңды кожуунга спорт ажилын сайзырадыры-биле, анык өскөнни спортчу хүрештерге хаара тудар, корум-чурумну быжыглаар, кадык амыдыралды суртаалдаар, эки чуртталгаже бүзүрлүг оттурар сорулганы салган бис. Маааа хамаарыштыр Россияның күш-культура болгаш спорт ажилын сайзырадыр программаларын 2016 чылдың июнь айда чаа стандарттарже кириер деп турарын деткир мен.

Бо талазы-биле мээң бода-лым база кыйгырым — Бай-Хаак суурда чаа ажылгалче кирген спорт ордунга «Күштүглерниң тиилекчилерниң спортчу белеткел төвүн» база «Дээди билигиг алдарлыг тренерлер школазын» тургузуп, эки мергежилдиг, шудургу ажилдап, бедик көргүзүглерни чедип алыры чугула деп санаар мен. Ол төптүң база тренерлер школазының адын дараазында Россияның база Тываның алдарлыг тренерлериниң, спортчуларының ады-биле адап болгай: В.М. Оюн, Е.В. Тутатчиков, Р.Б. Тутатчикова, 1995 чылда делегейниң олимпий комитетиниң тургусканы «Фэйр-плэй» (Шынчы демисел) деп шаңналын алган Е.Е. Достай, М.К. Оюн, лыжага, биатлонга республика чемпионнары: Санчат-оол Оюн, Седен-оол Оюн, Сергей Бабкин, Олег Саяты, оон-даа өскелер хамааржыр.

Чаа көдүрлүүшкүңге хамаарыштыр алыр болза, мээң чээним Валерий Валерьевич Самбуунуң сүмези база дилээ-биле, Суг-Аксы суурга ачазының чырык адына тураскааткан маргылдааны хостуг хүрешке эгелзэн бис. Бо чылын апрель 15-16 хүннеринде 3 дугаар девискээр (зона) маргылдаазын Тыва Республиканың 95 чылдаан оюнга уткуштур, Эрзин, Тес-Хем, Чеди-Хөл, Таңды, Каа-Хем, Би-Хем, Кызыл кожууннарның база Кызыл хоорайның мөгелериниң киржилгези-биле, хүндүткелдиг аалчыларны чалап, солун маргылдааны эрттирдивис.

— 2014 чылда Тыва биле Россияның чаңгыс аай демешкениниң 100 чылдаан оюнунда Суг-Бажы суурга Күрседи Оюн, Сергей Коче-

тов, Ажыкай Оюн олар тураскаалдарын тургузарга силерниң киржилгези удуртулганар күштүг болганын чон чугаалажыр чораа.

— Маааа хамаарыштыр кызы-биле чугаалаайн, (каттыварак - автор) тыва чонунуң сөглзэн үлөгөр сестери «Чоорган, хөйү — хөйлең» б «Төөгү билбес төрээр, тө билбес түрээр», мону амгы ү байдал берге-даа болза, сагып чорууру кончуг улуг д кимче болган деп санаар мен.

Бүгү Тыва чонунуң мурнуң Россияның коммунисттерин удуртукчузу Г.А. Зюгановче, Т. Республиканың Баштыңы Ц. Кара-оолче дилеглерни кири чогуур деткимчени алган б. Ол ышкаш Таңды кожууну Суг-Бажы суурнуң чуртталкыны маадырларның төрөл-дүлдери, тыва Национал театры артистериниң дузаламчы концентрин, деткикчилерниң дузасын санаар апаар.

— Февраль айда «Шы солунга «Тыва күрүнениң ту густунганындан бээр 95 ч оюнга» хамаарыштыр Тыва чазакче деткири-биле биж сүмелеринерге хамаарышты кандыг харыы алганыңар чонга таныштырып көрүңер Сергей Тиртыкович?

— Ында 1786 чылдан тура абын-ноян Дажы Хуралбай о Оюн чурт баштаанындан бээр 230 чыл ою, манчы-кыдаттар удур демиселдиң 105 чылы ою, чылын база эртип турар. Ол төгүлүг болушкуннарга база Да Оюн, И.Г. Сафьяновка Бай-Ха чоогунда арттың ийи талам эдзэнге, Суг-Бажы суурда муз девискээринге тураскаалда ны кылырын база аңаа хура маргылдаалар эрттирери-биле кириген сүмелеривис шупту эки шийтирлеттингенинге канчаар-даа аажок өөрүп тур би Тываның Национал театрыны удуртулганы-биле деткимч концерт, оюн-тоглааны чонг бараалгадырын дугуруштус.

— Оон аңгыда оюннар төрөл-бөлүктүн ат-сураглы кижилериниң дугайында но бижип турар болгай силер. О кайы чадазында чоруп тура ирги?

— Берге болгаш солун ажы сегирип алган-дыр мен деп билп тур мен. Ада-чурттуң Улудайынынга ис чок читкен Оюн Сенгижик сугларның дугайында материалдарны төрөлдери шаа биле берген, бо дайында-даа черле, оюннардан төөгүге истарттырганнарның дугайында номну ТАР-ның 95 чылынга чедир доозуптар боор мен. Төрзөн чуртунга, төрөл чонга чоргааралды оттурар ном болзун дээш бо ажилды кылып турар мен.

— Солун чугаанар дээш өөрүп четтирдивис, Сергей Тиртыкович. Тываның сайзыралы дээш кыйгырылганыңар хөй деткимчени ап, чедишкенин боттаныр-ла болзун.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

АВТОРДАН: Сергей Оюн Таңды кожуунда хоочуннарны эвилелдеп алгаш, май 7-де Эрзинге «Көк аржыылчыгай» фестивалга чедишкенин киришкен. Ол эки ырлааны база бо коллективтиң идик-хевиниң онза чаражы, интернационалчы болганы дээш тускай шаңналдарга төлөптиг болган.

Тыва – чоннар найыралының чурту

КУКЛА ДҮЖЭЭШ, КЫСТЫГ БОЛГАН

Мен школага 9-10 класска өөренип турумда, башкызы Ольга Львовна Вафина турган. Огород облазының Шуя райының педагогика институтунун филология факультетин дооскан анык чүве. Өг-бүлелиг. Өөнүң ити тудугга мастерлеп турганын сактыр-дыр мен. О.Л.Вафина орус дыл бол-ш литература кичээлдерин ттирип турган. Дыка-ла муургап дыңнаар турдус. Башкывыс школадан даш-ар программада кирбээн аалчыларның чогаалдарын биске таныштырып, бгем билиглиг кижилер дзун дээш аажок кызы-р турган. Ынчан хоруглуг лдер-ле хөй турган. Бот-ры амы-тынынга четтине рген чогаалчылар Сергей енин, Владимир Маяков-ий, Александр Фадеев ду-ында кайыын-даа номчуп бзэн чүүлдеривисти баш-чугаалап берип чораан. е-ле ындыг ат-алдарлыг, гамчык улуг чогаалчылар ы-тынынга четтине берген рун кайгап ханмас турду-у. Уениң политиктиг байда-адааргак сеткилдиглерниң а сагыжы оларга салдар ирип турганын кайын би-ийик бис. Сөөлүнде-даа солун-сеткүүлдерден ном-чоруурга мынчага чедир аргай билдинмес чүүлдер ежок болур чорду. Сергей Есенинни өөренип увуста, Ольга Львовна нча дзэн: «Бир эвес силер е жалею, не зову, не пла-деп шүлүктү шээжилеп ир болзуңарза, ол чараш ың аялгазын база өөредип р мен». Бис, шынап-ла, пту шээжилей шаап ал-ыс. Башкы ырлай албас и-дир мен ийин деп, дыка оксуна-элчоксуна биске газын өөредип турар чүве. ңгысклассчыларывыс-е ужуражып келгенивис-башкывыстың өөредип и ол чараш ырызындан лээш, «Десятый класс», давних пор эта парта пос-ня называется в школе «маткой», «Я на школьный ьс последний пригласил я» дээш, өске-даа хөй-ле тарывысты ам-даа ырла-п чоруур бис. «Школачы чылдарыңар үндурбас, солун эрт-дээш, идепкейжи, чо-дыкчы болуңар, уруг-р. Амыдыралыңарны тарыңар ханы уткалыг, ун, хөглүг болдурар ужу-силер» — деп, башкы ыыр. Шынап-ла, актив-уран чүүлге-даа, спорт-даа «а», «б» ийи класс эрейлежи-ле турар бис. сырый эдержи-п кел-ивистиң түңнелинде быжыг ыралдыг болуп, «а», «б» шуут ылгашпас болган. Шуптувус-ла оолдар, кыс-даа «чаңгысклассчы» азы м» деп чугаалажыр бис. Башкывыс чүгле кичээл-эрттирип эвес, а орус л бөлгүмүн база удуртуп ган. Аңаа орус дылдың ен-мерген, чедингирин

биске билиндирип, орус дылга эки чугаалаар кижилер болзун дээш хөй-ле шагын ол чарыг-дап турганын ам бодап-сактып олар мен.

Ольга Львовна бир катап бистерни клубче кежээки 9 шактың кинозунче кириген. «Мистер Икс» деп кино чүве. Утказын-даа, ында ойнап ту-рар ыраажы артистерни-даа магадаан бис. Георг Отс деп делегей чергелиг ыраажы ар-тисти ынчан эки танып, билип алдывыс. Ооң соонда он-он чылдар дургузунда таныш өңнүүвүс-биле демей ону бо-ла телевизордан көрүп каар азы радиодан дыңнай бээр бис. Эртенинде клазывыс башкызын школа директору кичээл эрттирип турда, эжи-тен бакылап келгеш, дыка шыңгы арын-шырайлыг кый-гырып апарган. Кичээл доо-зулгуже башкывысты манап, чүү болганын аайын тыппайн ордувус. Чапсарже коңга эдип-кенде, Ольга Львовна каракта-ры кыза берген, ыглап алган кирип кээрге, канчап эскербес боор, шупту корга берген бис, чүү-ле болган чоор деп. Эртенинде башкывыс кичээл-ге келбеске, шупту эдержи-п алгаш, бажыңыга чеде бер-ген бис. Аңаа чугаалаза-ла, школа директору башкывысты өөреникчилерге кежээки кино көргүзүп турган силер дээш, дыка-ла канчаан болган. «Ди-ректор-биле таарышпас-тыр мен, хоорайымче чанар бо-дап тур мен» — дээш, баш-кының карактарының чажы бүлдеңейни бээрге, кээргэ-ривисти канчаар. «Сөөлгү чылывыс-тыр, башкы, оода 10 классты доостуруп кааңар даан, Ольга Львовна» — дээш, бис база ыглаар улус ыглааш олурупкан бис. Дирек-торга барып буруувус миннир дээривиске, Ольга Львовна ынатпаан. «Че, уруглар, муң-гараваалыңар, эртен кичээлге чеде бээр мен. 10 классты эки доозар бис, ындыг аа?» — дээрге, амырааш, ураалап шаг болган бис. Башкывыс база каттырып, сагыш-сеткили чийгей бергенин эскерген бис.

Бир хүн Ольга Львовна-биле каш уруг олурувуста тыва дыл болгаш литература башкызы Өлчей Салчаковна (ол 5-тен 8-ке чедир клазы-выс башкызы турган) кирип келди. «Бо дүне бичии кукла дүжедим ышкажыл» — деп, Ольга Львовна сонугратты. Өлчей Салчаковна амырай бергеш: «Ынчаарга олчалыг — кыстыг болур дзэн-дир си-лер» — дидир. Башкывыстың арны мычык кыза берип, ыт-каны-даа аажок, бүзүрөвес кижилер болган. Та кайы хире үе эрткен чүве, орта сагынмас-тыр мен, бир катап-ла Ольга Львовна-биле агаарлап, арыг кирип чор бис. Оолдар өскээр алаага бээр аразында бис-терге каш уругга башкывыс бүдүү сымыранды: «Уруглар, Өлчей Салчаковнаның чугаа-зы шын болду ышкажыл. Өпөя манап тур бис. Канчап билип кааптар башкы боор, бүдүү билир хам эвеспе» — дээрге, каттыржып ордувус. Шынап-ла, башкывыс кыстыг болгаш

Наташа деп адап алган деп сөөлүнде дыңнаан бис. Олар өг-бүлөзи-биле бисти школа доостурга-ла, көжүп чоруй барган турган.

Агаарлап чоруур үеviste башкывыс баштайгы, шко-лачы ынакшыл база студент чылдарда ынакшыл, найырал дугайында дыка чугаалаар. «Ам-даа чугаалап бериңер даан, башкы» — дээш, ады-рылбайн баар бис. Школага Володя деп оолга ол ынак турган, ынчалза-даа кыс кижилер болгаш оозун чажырып чо-раан. Ол эжи-биле найырал-дыг артып калган. Оруктары ийи аңгы барганын чугаалаар кижилер. «Школачы ынакшыл хөй кезинде хары чок бо-лур чүве, уруглар» — дээрге, бис шупту-ла «Чүге, баш-кы?!» — деп удурланы бээр бис. «Чүге дизе, ол чажыт. Кым кымга ынакшааныл, чугаалаңар, че?» — дээрге, бис ыыттаар чүве тыппайн, ыядып каар бис. «Ол-дур, чажыт деп чугааладым чоп. Соонда, чыл-дар эртерге, чажыттарыңар билдине бээр болдур ийин» — дээрге, бижиригеп шаг болган ийик бис.

Кыс кижилер хөй-ниити чер-леринге, каяа-даа чораанда, канчаар алдынарын, хепти канчаар таарыштыр кетти-нерин, чажын канчаар ды-рап, өрүп алырындан эге-лээш, амыдыралдың бүгү-ле чажыттарыңар Ольга Льво-на биске айтып бээр чүве. Оолдарның чаражынче көр-бес, эки өөредилгелиг, са-гылга-чурумнуун кичээнгейге алыр дээр. Оон аңгыда ай-мак төрөлдөрдөндө, оларның культурлуг чоруундан найы-рал-даа, ынакшыл-даа дыка хамааржыр деп чагыыр.

Аяс дээр дег ак-көк ка-рактарлыг, бичии уруглар дег ыядычал, арны кыза хона бээр, оожум-топтуг башкывыс ынчан бистен чүү шоолуг улуг турган деп, бистиң мурнувуста 1971 чылдың доозукчуларын доостурган башкы болгай, ооң соонда бистерни. Ынчап кээр-ге, боду база чаа-ла 25 хар чедип турган үези-ле боор. Ол хиреде кайгамчык чараш, чалыы башкывыс бисти орус дылга болгаш литературага, амыдыралга ынак, байлак сеткилдиг кижилер болурунга кижизидип каан. Ольга Льво-наны дөзөп башкы мергежил-ди шилип алган эштеривис эмгежок.

Тывага башкывыс дыка ынак. Арыг агаарны, ак-көк дээрни, арыг суглуг Хемчи-висти, бажы бедик Бай-Тай-гавысты магадап ханмас.

О.Л.Вафина Прокопьевск хоорайга чурттап, ажилдап турган деп дыңнап, билип чордувус. Бир чылын, школа доосканывыстың 20 чылдаа-нында чоор бе, чалап алыр дээш ынаар чагаа-даа, теле-грамма-даа чорударывыска, хары келбээни хомуданчыг. Хевири бодунуң хоорайы Шуяже чана берген турган чадавас. Бистер алдан харлай бердивис, башкывыс 65 хире-ле харлыг боор, ужуражып-душкан болза!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ТЕАТРГА СӨӨЛГҮ КОҢГА

Чоокта чаа Тыва Республика-ның В.Көк-оол аттыг нацио-нал хөгжүм-шии театры Кызыл хоорайның школаларының бо чылгы доозукчуларынга сөөлгү коңга байырлалынга тураскааткан концертти бараалгаткан.

Школаның эргинин арта басып, улуг амыдыралче эжиндиришкенин эгелеп турар чалыыларга чылдың-на ак орукту йөрээп, байыр чедирери тыва театрда турумчуп, чаагай чаңчыл апарган.

этидтарны доозукчулар онза сонуг-гал-биле хүлээп алган, ол ышкаш ыры, сам, пародия жанрларын ба-раалгадып турда, чалыы көрүкчүлөр залдың хостуг черлеринге самнап, артистер-биле кады ырлажып, сет-кил хандыр дыштанып алганнар.

Концерттиң төнчүзүнде артис-тер доозукчуларга чылыг-чымчак күзээшкенин бижээн саазын ужу-хемелерни зал долдур ужурупканы онзагай көрүштүг болган. Ук байыр чедирешкенин алган доозукчу-

Мооң мурнунда чылдарда доо-зукчуларга театр шиилерни бараал-гадып турган болза, бо удаада театрың кол режиссеру, РФ-тиң алдарлыг, Тываның Улустуң артизи Алексей Ооржак удурткан артистер 2 шак үргүлчүлөдиг байырлыг кон-цертти бараалгаткан.

600 олуттуг көрүкчүлөр за-лын найысылалдың аңгы-аңгы школаларының доозукчулары баш-кылары-биле долдур ээлеппенде, Тыва дугайында ырылар болгаш мендигежишкени самы-биле про-грамма эгелээн. Удавас чурттуң болгаш өске-даа күрүнелерниң өөредилге черлеринче аъттаныптар аныяк кижилерге төрзэн чуртунуң болгаш хоорайының дугайында ырылар онза дээштиг болганын соксаал чок адыш часкаашкынары херечилеп турган.

Чашкы үезинден ам-даа ыраваан көрүкчүлөргө артистер школа амыдыралындан болгаш ада-ие, башкылар дугайында ырыларны, сценажыткан көргүзүлгөни бараал-гадып, доозукчуларның мурнунда манап турар чаңгыс аай күрүне шы-галдаларын чедишкенин дужаарын күзээш.

Театрның артистери доозукчу-ларның аразындан театр уран чүүлүнүң талазы-биле өөренир күзөлдиглерге бо угланышкын талазы-биле кандыг эртемнерге өөредирин сонуграткан. Амылыг болгаш амы чок чүүлдерни сцена-га диргизип көргүзөр талазы-биле

лар оларны сактыышкын кылдыр шыгжап алыры чугаажок.

«Бичии болгаш школа назылыг көрүкчүлөр — бистиң эн-не күзөңчиг аалчыларывыс-тыр. Олар ажык сагыш-сеткилинден өөрүп-хөглеп турарын чажырбастар. Бис оларның диңмиттиг адыш часкаашкына-рындан болгаш деткимчезинден улам хөй-аът кирип, эки ырлаарын болгаш ойнаарын оралдажып турар бис» — деп, концерт соонда артистер чугаалап турганнар.

Чалыы назын темазы тыва театр-ның сценазынга май айны төндүр уламчылаан. Школачы найыралдан ужукталган баштайгы ынакшылды, чалыыларның күзөлдөрин болгаш оларның оон ыңай салым-чолун көргүскен Алексей Ооржактың би-жээни, Сюзанна Ооржактың тургус-каны «Челээш биле Идегел» деп шиини театр май 27-де бараалгат-кан.

Театрның үндезилекчилериниң бирээзи Виктор Көк-оолдун чашкы болгаш чалыы үезиниң болгаш чогаадыкчы ажил-амыдыралының дугайында Тываның Улустуң чогаал-чызы Эдуард Мижиттиң бижээни, режиссер Алексей Ооржактың тур-гусканы «Көк дээрниң оглу» деп драманы доозукчулар, оларның ада-иези болгаш эш-өөрү май 28-те сонуграп көргөңнер.

Эрик ДОНГАК, ТР-ниң Национал театрың ажилдакчызы.

2016 чылдың май 14-те Кызыл-Мажалыктың № 1 школына дыка-ла сүрээденчиг, өөрүнчү болгаш харысалгалыг хүн болган. Ол хүн школаның 80 ажыг чылдар дургузунда туруп келген налдар-төөгүзүңгө артар.

Эрткен 20 чүс чылда төөгүе туруп көрбээн, барык 10 чыл үргүлчүлзэн Афган дайынындан эл келбээн 12 оолдун бирээзи, бистиң огулус, кады төрээнивис, дуңмавыс, акывыс, маадырывыс, чаңгыс чер-чурттууус Альберт Хувискаалович Доржунуң адын мөңгөжидип, тускай даштан сиилбээн мемориалдыг самбыраны ажыдар байырлыг хемчег болган. Ол Афганистаның Шинданд хоорайының чоогунга албан хүлээлгезин эрттирип турган.

Байырлал Кызылда президентиниң кадеттер училищезиниң сургуулдарының марыжы болгаш күрүнө туктары көдүргени-биле эгелзэн. Хемчегниң эрттирикчилери башкылар Роман Алексеевич биле Лилия Мөңгүн-ооловна байырлалдың ажыттыганын чарлаан. Россияның, Тываның, Барыын-Хемчик кожууннуң ыдык ырыларын школавистың кайгамчык чараш, талантылыг оолдар, кыстары хөйүнүң ырызын Лилия Мөңгүн-ооловнаның удуртулгазы-биле ырлаштылар.

74 харлыг хоочун Белек Нюржотовна огулунга тураскааткан мындыг хемчегни эрттирип

турарына өөрүп турарын, 19 харлыында чок болган чаңгыс огул чораан болза, бо чылын 50 харлаар турганын чугаалаарга, хары кижжи безин харлыга бээр, ыглаксанчыг чорду.

Альберт Хувискааловичниң кады төрзэн угбазы Оксана Хувискааловна Сарыглар дуңмазының бичиизинде спортка аажок ынак чораанын сактып чугаалады.

Альберттиң чаңгысклассчы эштери эжин сактып чугаалааш, харысалгалыг, дузааргак, сагыш човаачал оолду өстүрген авазына белекти сундулар.

ТР-ниң Чазак Баштыңының

мурнундан Олег Ооржакович Шолбан Ваперьевичиниң дамчыткан белээ — номнарны Белек Нюржотовнаның уйнуктарына тутсуп берди.

Тывада Афган хоочуннарының эвилелиниң, Бүгү-россияның «Дайынчы-дуңмалышчы-чорук» хөй-ниити организациязының Тывада салбырының даргазы Сергей Сандыкович Шактар: «Чырык хүнде Альберт Хувискаалович Доржунуң адын мөңгөжидип турар мемориалдыг самбыраны ажытканына өөрүп тур мен. Ам 4 оолдун самбыразын күске чедир кылып бис, «Солдаты из Тувы» деп номну үндүрдүвүс. Материал-

дар авазш болганы хомудан-чыг. Депутадывыс Алдын-кыс Темир-ооловна Конгарга, Шыдыраа Дондупович Салчакка, Михаил Матвеевичиге четтирдивис. Оларның дугайында сактышкын бистиң-биле мөңгө артар ужурулуг. Олардан чижектен алынар» — деп чугаалаан.

Барыын-Хемчик кожууннуң чагырга даргазы Шыдыраа Дондупович: «Чаңгыс аай идик-хеп кеткен, хөрек долган орден-медальдыг акыларыңар — афганчылар, кадеттер силерге дириг чижек-тир, оолдар» — деп чагаан.

Интернационалчы дайынчылар мемориалдыг самбырага чечектерни салган.

Кадет училищезиниң сургуулдары «Служу России», «Офицеры» деп ырыларны күүсеткеш, чараш, дески марштап тургаш, автоматты караан дуглап алгаш чазып, чыырын эрес-кашагай көргүскени солун, ол байырлалдың көрүштүгү кезээ болган. Оларны көргөш, кижиниң сагыш-сеткили дойлуп, чоргааралы оттур.

Школаның «Дембилдей» танцы-сам ансамблиниң самы-биле болгаш күрүнө туктары көдүргени-биле байырлыг кезээ доозулду.

Оп-ла үеде школаның талазынга амданныг каша, сүшай-биле шупту келгенне чөмгерип, хүндүлөп турду.

Бо болган хемчегте школа бүгү башкылары идепкей, киришкен. Музей эргелекчи Нелля Когеловна Домбаанай «Сын. Ученик. Воин. Интернационалист», «Воины афган» — они живут рядом с нами», стендилери база библиотекамурнундан «Эхо Афганистана» деп ном делгелгези хөйүнүң чээнгейин хаара туткан.

Альберт Хувискааловичниң дуңмазы Ольга Хувискаалов Ооржактың уруу Азияна Дор «Даайым ийи кыстың ортуну» апарган үеде мен көңүс бич орта сагынмас мен. 1996, 19 чылдар үезинде эрги аэропорт кудумчузун даайымның ады биле адаан» деп чоргаарлап чугаалады.

Байырлыг бо хемчегни О. Намдараа аттыг Культура ортунга «Афган сырыны» деп республикада 3 дугаар эртип турары мөөрейи-биле дооскан.

Бо кайгамчыктыг, төөгү болуушкуннуң дириг херечи болганымга дыка-ла өөрүүрү мен. Афганчының чок болуундан бээр хөй чылдар эр берген-даа болза, ооң ады көмөңгө артар.

Марина САГД
Кызыл-Мажалык суур.

ОГОРОДУН ДОЛДУР НОГАА, ЧИМИС

Бистиң Тес-Хем кожуунда кызымаккай, бурунгаар көрүштүг, эрес-кежээ өг-бүлелер хөй. Оларга Самед, Айсана Чимбияннар, Сергей, Урана Намзырайлар дээш, оон-даа өскелер хамаарыр. Оларның аразындан Борис Валерьевич, Белек Даш-ооловна Баданнарны чонумга таныштырайн.

Белек Бадан 1965 чылда Кызыл-Чыраа сумузунга өг-бүлениң дун кызы бооп төрүттүнген. Адазы Даш-оол Маадырович дээди эртемниг биология башкызы, авазы Клара Идамовна дээди эртемниг уруглар эмчизи. Уруу ачазының изин базыл, башкы институтунуң эге класстар башкызы мергежилин дооскан. Оон бичиизи Чечек фельдшер эртемниг. Болар алдар-аттыг Эзир-Караның ээзи Сандамаа өгбениң уйнуктары болур.

Белек Даш-ооловна Самагалдайның №2 ортумак школында төлөтпиг ажилдап турар. Ажылынга-даа, өг-бүлөзүңгө-даа харысалгалыг, негелделиг кижжи. Эки кылган ажылы-биле элпчитпес алдарга четкен.

Өг-бүлениң эр ээзи Борис Бадан дээди эртемниг башкы, Улус өөредилгезиниң шугумунда инспекторлап, амгы үеде өскүс уруглар талазы-биле айтыргаларны харыылап турар. Ча-

зак Даргазының чугаалааны «Чаңгыс-даа өскүс уруг кыдыына турбас ужурулуг» дээни дег, ол ажылында 8 чыл дургузунда кончуг хынамчалыг, мактадып ажилдап чоруур. Ол өскүс уруглары-биле дыка чөпшүл чугаалажыр, кыдыына дыңнап орган ие кижиниң сагыш-сеткили көдүрлү бээр. Ол хире эвилең чугаалажыр кижжи.

Бо өг-бүлө 3 уруглуг, огул Херел Улан-Удэ хоорайының культура институтун дооскаш, К.Д. Баазаң-оол аттыг Культура бажыңында ажилдап турар, өг-бүлелиг, ийи кыстыг. Баданнарның 2 дугаар кызы Алдынай ол-ла хоорайга хореография училищезин дооскаш, улаштыр академиясында өөредилгезин уламчылап турар. Оон бичиизи Лена Аюшееваны азырап алгаш, Улан-Удэниң эмчи училищезинге өөредип алганнар. Ол бо-ла хоорайда ажилдап артып калган, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг.

Белек Даш-ооловна өөнүң ээзи-биле студентилеп тургаш, таныжып алган. Ол Каа-Хем кожууннуң Бояровка чурттуг. Бо башкыларның бажың-балгадынга чаа өгленип турган үезинде кирген мен. Самагалдайның 220

чыл байырлалында «Үлөгерлиг өг-ээлери» деп мөөрейни түңнөп турган херээженнер активи-биле кады чоруп турган мен. Ынчан-на шилиндектер аразынче бо өг-бүлө кире берген чүве. Шынап-ла, огородунда ногаазын тарып турар, арыг-силиг өг-ээлери болдулар.

Эрткен чайын оларның хериминиң иштине кире бээримге-ле өңгүр, чараш чечектер «Экии, аалчы» дээниг уткуп алды. Ында георгиннер, розалар, ромашкалар, лилия чечээ дээш, янзы-бүрүзү бар. Оон ыңай ногаа аймаа картофель, согуна, капуста, помидорну тараан база кижиниң танывазы өзүмнөр, инекараа, чодураадан бээр өзүп турар. Бичимден соруп өскеним хоор-сарыг чыжыргананы көргөш, мырыңай кайгадым. Ак-Эриимниң Тесунда аскаң эът дег, чыжыргана караамга чуруттуна каапты. Огородунуң девискээринде кижжи базар хостуг чер чок, кижжи кылаштарына өйлеп каан дилдек орук бар. Бо ажылды дыка эки билир уруглар-дыр, өгнүң эр ээзиниң орус чон-биле кады чурттап чораанында боор деп бодадым. Өзүмнөриң чалдарын эптиг кылган, суг аргыштырыл-

зы дыка эки дамчып турар. Ону сонуургап турумда, өгнүң ээлери бажыңындан үнүп келдилер.

— Чай чок ажылдыг башкылар болгай силер? Бо ногааларны канчап өстүрүп четтигип турар силер? — деп айтырдым.

— Ажыл шагының соонда, кежээки үеде өг-бүлөвис кежигүннөри шупту огородка ажилдап турунтар улус бис. Маңаа ажилдаарга кижиге күштү, арыг агаарны болгаш дышты берип турар — дээш каттыржып калдылар.

Улаштыр бажыңынче кире бердивис. Белек башкы аяк-савазында барды, шайлап олургаш магадап олурдум, стол кырында салдырган аш-чөмнүң хөйүн, чүнү чок дээр, вареньеелер, дузаан хаван чаа, манчы-бууза, салаттар дээш. Кандыг-бир улуг байырлалда каш янзы аш-чөм-биле дериттинген стол-даа ышкаш. Чөмнөниң өрээлдеринден өскелеринде база өрзөп чечектери бар чорду. Бажыңының эт-сөвин туружунда таарымчалыг кылдыр салып каан, номнар, чуруктар, оларның шаңналдары, сүй белектер, ада-иезиниң чуруктары көскү кылдыр салдырган. Ачазы иштиги херектер шугу-

мунга хөй чылдарда ажилдап капитан эргелиг. Чурттап ор бажыңы сайзанап дег каас-коя

Аныяк шаамда бажың иш каастаарыңа ынак чораан бо гаш, ыңай-бээр чоразымд сүй белектер, янзы-бүрү асава садар турган мен. Кижиниң эдилелин мөөңнэ чаңчылдыг мен. Бо өг-бүлө бажың-балгадының каасталгаларын база магадап көрдүм.

Өг-бүлениң ээлерин тоолш да хаан биле кадынга дөмөйл олурдум. Тыва чоннуң мынд мерген чугаазы бар: «Ашак, дай улус бот-боттарыңа дөм болур» — дээр. Бо өг-бүлө ээлери база бот-боттарыңа дөм тааржыр, кайызы-даа ажылг хүндүлээчел, эвилең-ээлд улус. Ол-ла ажылгыры-биле чыл бурунгаар Эзир-Кара атыг холушкак барааннар ады ажыдып алганнар. Ын өөредилге номнары, херекс дери, спортчу херекселдер садып турар. Кайызы-даа башкылар болгаш суурда орулга эвээш өг-бүлөлөргө идик-хеп ном-дептерни деткимче кылды дузалап берип турарлар. Чонун дузазын көргүзүп чоруур бичеткилдиг, үлөгерлиг өг-бүлө чаагай орукту күзедим.

Клара ЧИМБИ
Самагалдай суур.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

ТЫВА ЭКИ ТУРАЧЫНЫҢ ОГЛУ

Чаа-Хөл кожуунун Булуң-Терекке тыва эки турачы Монгуш Калзан оглу Докпуттуң турскаал самбыразын аягы-уруг байырлалга киргелгеш, үстүндө адаа-маадырның чаңгыс чер-чурттуглары, тыва эки турачы Шивит-оол Даржаевич Кыргызтың кадайы Серенмаа уруу Ольга Кыргысов-сеткилиниң кыйгызы-биле чурттуң Улуг дайынынга киришкеш, дайын шөлүңгө маадырлыгы-биле өлгөн Базыр Айыжыевич Монгуштуң оглу Шулуу Базырович Түлүш олар-же ужуражып, үе кызы-даа оларның ачаларының талында солун чүүлдерни тилип алдым.

Шулуу Базырович Түлүш-Хайыракан суурдан тура-шынага кады олурупкаш, чугаа-каш, ооң ачазының дугайын-дараазында солун чүүлдерни тилип алдым.

Шулуу Базыровичиниң ачазы, эки турачы Базыр Айы-евич Монгуш Ак-Туруг биле Булуң-Терек суурларның аразын-Дөргүн деп черге төрүттүнгөн. ада-иезиниң мал-маганын ка-рыжып, орлан-шоваа эр кылдыр-п келген.

Дайын мурнунда Ак-Туруг музунуң араттарын үжүк-жикке өөредип, аревэниң, ийиң ажилдарына идеккей-киржиң чораан. Ак-Туругга мбирел Ховалыгының удур-турганы ополчен шериниң хедилгезин тергиин эки доос-ш, Шагаан-Арыгга турган өрт-риниң командиринге томуй-ткан. Ооң соонда Улуг-Хем йкомунга ниити килдистиң елекчизи тургаш, эки турачы-же дайынче чоруткан.

Шулуу Базырович ачазын онтуже Шагаан-Арыгга турган-риг кезээңге чедир үдешкен. Базыр Айыжыевич улуг лейте-нт Бүркей Саттың пулемет-дунуң дайынчызы чораан. өно хоорайны хостаарына-ес-дидим киришкени дээш, эки командири Попов оларны-алап демдеглээн.

Ровнодан Дубно уунче шаап-адаашкына Базыр Монгуш-тери-биле үргүлчү мурнуку-тумга чоруп, дайынның от-каларын ойтур шаап турган.

Октар сыылаан, снарядтар ча-зылган, ыш-бус долган тулчууш-кун шөлүңгө айыыл базым са-нында. Фашистерниң мөөң күжү Бүркей Саттың командалааны-взводунуң туружунче хенертен-халдаан.

Сурмичи суур дээш хан-төгүүшкүнүг сегиржи алыш-кынага тыва эки турачы гвар-дейжилер чаныш-сыныш чо-гун көргүскеннер. Ол тулчууш-кунга он тос тыва оолдар 100-ажыг фашистерни чок кылгаш, чаңгыс-даа базым аткаарла-байн, төрзүн чурттуң хосталгазы-дээш демиселге маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган-нар. Фашистерниң калчаалыг-халдаашкынын ойтур шаап, ста-ноктуг пулемеду-биле сөөлгү-огунга чедир аткылажып, холдан-боозун салбайн чыткаш, өлгөн-езулуг маадырларның бирээзи-Базыр Айыжыевич Монгуш бол-ган.

Дайын шөлүңдөн элп кел-бейн барган тыва эки турачы-Базыр Айыжыевичиниң оглу

Шулуу Базырович Түлүш баш-тайгы күш-ажылчы базымын база-Булуң-Терек суурдан эгелээнин-чугаалап, Ак-Туругдан Чаа-Хөл-че углаан чазалыг оруктуң Кызыл-Даг талазынче элп алгаш, хал-тарывыска, ооң экизин магадап-чорду.

— Шагда мээң аныяк турар-үелеримде Булуң-Терек суурга-часкы үеде чедери кончуг берге-турган. Ол суурнуң туттунган-чериниң кыдыглары тулаалыг, шык черлер болгаш машина-балгат бо-ла дүже берген чыдар-черлер-ле болгай. Ам магалыг-ла-дыр. Чазалыг орукту суурга-чедир кылган. Суур боду база чыл-келген тудум улам чаартынып, чаа-чаа бажыңнар немей тутту-нуп, амыдырал бурунгаарлап бар-чыдарына өөрүүр кижидир мен.

Мен мааңа чурттап тургаш, баштайгы күш-ажылчы ба-зымымны Культура одааның-удуртукчузундан эгеледим. Ол-үениң аныяктары олут орбас, чыдын чытпас, кайы-бир черде-шеф ажилына бо-ла кириш-

Булуң-Терек ортумаңк школазының чанында Ада-чурттуң Улуг дайыныңче сеткилиниң кыйгызы-биле аъттанган чаңгыс чер-чурттугларына турскаал.

кен турар чүве-ле болгай. Мээң-ажылдап эгелээн клувумнуң-бичи бажыңын шагда-ла бузуп-каапкан чораан. Ол төөгүлүг, аныяктарның эрткен вектиң 50-90-чылдарында ойнап өскөн, төрзүн-бажыңы дег турскаалдыг чер-лерин ол хевээр арттырып каан

болза, эки-ле турган ийик.

1961 чылда республиканың-административтиг девискээр-лерин катап алгыдары-биле-улуг звес кожууннарны дүжүрер-дугайында шийтпир хүлээп-ал-дынган. Чаа-Хөл кожуунну Улуг-Хем кожуунга кадып турда, ол-девискээрге «Найырал» сов-хоз тургустунган чүве. Дирек-торунга Доржукайны, партия-организациязының секретарына-Роман Хунай-оолду, комсомол-организациязының секретарына-мени үстүкү черлерден томуйла-нын бо хүнде дег сактып ор мен.

Ынчан «Найырал» совхоз-республиканың эң улуг ажил-агыйлыг совхозтарының бирээ-зи турган. Беш суурлуг, 6 муң-хире гектар тараа шөлдүг, чүгө-шээр малы безин 100 муң ажил-турган ажил-агыйга аныяктарны-удуртуп, оларның-биле кады-совхозтуң ажил-агыйын улам-экижидер дээш ажилдап турга-нымны кажан-даа утпас мен.

Ооң соонда чылдарда амы-дыралым аайы-биле Улуг-Хем-кожууннуң Хайыраканга көжүп-келгеш, суурнуң социал эконо-миказын, культуразын хөгжүдөр-ажылга база төлептиг үлүг-хуумну-киирдим. Бо чылдың күзүңдө-мугур 80 харны базар дей бердим—деп, Шулуу Базырович чугаазын-түннөп чугаалады.

А эки турачы Шивит-оол Дар-жаевич Кыргызтың дугайында-материал майның 7-де «Шын»-солунга үнгөн.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чу-руктары.

Тыва эки турачыларның салгалдары: (солгай талазындан) Б.А. Монгуштуң-оглу Шулуу Базырович Түлүш, Ш.Д. Кыргызтың өөнүң ишти Серенмаа Даваа, оларның уруу Ольга Шивит-оол, «Тыва эки турачыларның салгалдары» хөй-ниити-организациязының даргазы А.М. Сундуй болгаш ооң өөнүң ишти.

«КЕҢГИРГЕ» БӨЛҮҮ МОСКВАЖЕ АЪТТАНЫПКАН

Чадаананың уран чүүл школазының «Кеңгирге»-чүү «Россия-биле кады бис!» деп фестивалга-жири-биле, дүүн, июнь 6-да, Москваже аъттанып-нар. Россия хүнүңге турскааткан улуг хемчегге-ваның сыгытчыларын чалаан. Бо фестивалга-ттуң аңгы-аңгы регионнарындан ыры-самның-түктери киржир.

«Кеңгирге» бөлүүнүң удуртукчузу Владимир Куулар-ыт-хөөмейге хөй оолдарны өөреткен. Арга-дуржул-ы байлак башкының 7-ги классчы салым-чаяанныг-еникчилери Начын Монгуш, Эрегжет Седен-оол, Ар Куулар, Шоваа Сат, Аржаан Донгак, Херел Сат-исноярск, Новосибирск хоорайларга бо чылын бол-аан мөөрейлерге киришкеш, шаңналдыг черлерге-ептиин көргүскеннер.

Россияның найысылалына болур фестивалга-ыт-хөөмейин бараалгадыр «Кеңгирге» бөлүүнүң-дарына ТР-ниң Культура сайыды Алдар Тамдын-а Тыва үндезин культура төвүнүң директору Игорь-аккендей, уран чүүл удуртукчузу Андрей Монгуш арга-езин кадып, деткимчезин көргүскеннер. Бо бөлүк-сквадан келгеш, июль айда Шушенскоеге болур-бириниң делегейи» салым-чаяанныглар мөөрейинге-жирлер. Тываның өзүп орар хөөмейжилеринге че-шкыннерни, ак орукту күзеп каалыңар.

Бистиң корр.

ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ ТЫВА ЧОНУМ

Тиилелгениң 71, ТАР-ның-тургустунганындан бээр 75 чыл-оюнга база Тываның аалчылар-га хүндүткел чылынга турска-аткан республика чергелиг-хоочуннар аразына эртип ту-рар «Ак-көк аржылычгыаш» деп-уран чүүл көрүлдезинге кир-жири-биле бистер, Ак-Довурак-хоорайның хоочуннарының-«Буяңныглар» ансамбли май-айның эгезинде Эрзин кожуун-че аъттаныптывыс.

Узун орукка чоруп орган хо-очуннары, бистерни, Кызыл-Арыг-суурнуң дужунга ында чурттап, ажилдап чоруур чаңгыс чер-чурт-туувус Айлана Даш-Мөгеевна-Ондарның өг-бүлезин изиг шай-лыг, боова-боорзактыг уткуду. Оон улаштур чоруткаш, Эрзин-кожууннуң Бай-Даг сумузуңуң-хүндүлүг чурттакчылары Анато-лий Дембеевич, Ираида Чигжит-овна Аракчааларның өг-бүлези-бистерни чылыг-чымчак уткуп ап, бажыңына хондуруп, ашкарып-

чемгерди.

Май 7-де Эрзин кожуунга-кээривиске, бисти Эрзин ор-тумаңк школазының коллекти-ви ак кадарларлыг уткуп алды. Көрүлдөгө эки киришкеш, үшкү-чергениң лауреаттары болдуvus. Ынчангаш бо үстүндө ады кирген-кижилерге, ол ышкаш Эрзин-ортумаңк школазының директору-Саяна Александровна Хорлууга-база поварларга бисти амданыг-аъш-чеми-биле хүнде үш катап-чемгерип хүндүлээни дээш, сет-киливистен өөрүп четтиргенивисти-илередиң, оларның амыды-рал-чуртталгазына аас-кежикти, ажил-ижинге чедииншиктерни, быжыг кадыкшылды күзеп, черге-чедир мөгейдивис. «Хүрөң-кызыл-шырай-арынын, хүндүлээчел-тыва чонум» деп одуругларның-амыдыралда херек кырында-ба-дыткалы бо-дур ийин.

Чечекей ПАДАН,

хоочуннар эвилелиниң дар-газы.

ЧЕТТИРГЕНИВИСТИ ИЛЕРЕТТИВИС

Чаа-Хөл суурда Шой Сүрүң кудум-чузунуң бир талазында бажыңнарның-даштында электри четкилери шөйген-чагылар ирээш, аңдарлып дүжериниң-кырында келген.

Эрткен чылын улуг хат хадаан соонда-бир бажыңның кырыңче чагы аңдарылган. Кудумчувустуң бөлүк чурттакчыларының-мурнундан дилег-билдиришкенини-кожуунувустуң депутады Орлан Танзыр-ович Монгушче киирген бис. Харызынга-«Ол кезек бажыңнар электри четкизинге-боттары коштунуп алган, кожууннуң балан-сызынче кирбейн турар» — диген. Кожуун-чагыргазының даргазының отчеттуг хура-лынга база бо-ла айтырыгны көдүргөн мен.

Май айның ортан үезинде бистиң кудум-чувус артында Даваа Булан кудумчузунга-трансформатор салыры-биле кудумчувустуң-чагыларын чаартып эгеледи. Чурттакчы чон-өөрүп, «Тывазнергонуң» Чаа-Хөл кожуунну-харылап турар мастери Овод Михайлович-Дугар-Сүрүңге болгаш ооң ажилдап турар-коллективинге четтиргенивисти илереттивис.

Елена ЧАТБАЛ.

Чаа-Хөл суур.

ААДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН

ӨРТӨӨ ААР 8-923-338-9188
8-902-996-2243

ОГРН 304246417300108

Реклама.

КАДЫ КЫЛГАН ТӨЛЕВИЛЕЛ

МОДЕЛЬ АГЕНТИЛЕЛИ

“УРЯНХАЙ”

ЧАЙГЫ
ЛАГЕРЬ

болгаш англи дыл школазы

“ENGLISH SCHOOL”

- Чурттар дугайында кичээлдер
- Төлевилел ажилдары
- Темалыг кичээлдер
- Оюннар болгаш ырлар

&

- Дефиле
- Костюмнар быжары
- Хореография
- Этика болгаш эстетика

I сезон: июнь 13-тен июль 1-ге чедир 8-923-267-66-88

II сезон: июль 4-тен июль 22-ге чедир

III сезон: июль 25-тен август 12-ге чедир 8-983-516-81-27

Реклама.

Аар өртекке кара база өңнүг демирлер кескиндилерин хүлээп ап турар бис.

База «Одежда» Каа-Хем кудумчузу, 94.

Дыштаныр хүннер чок ажилдап турар бис.

Тел.: 8-923-384-38-78.

САЛЫМНЫГ ЫРААЖЫ ДАНИЛ

Данил Плужников — Россияның 1 дугаар каналында «Уруглар үнү» деп мөөрейниң 3-кү сезонунун тиелекчизи. Бо улуг төлевилелге кадыының байдалы кызыгаарлыг, 13 харлыг ыраажы билдингир артист Олег Газмановтун «Два орла», база «Нас бьют, мы летаем», «Я свободен» деп ырларны өткүт, чараш үнү-биле күүседип каан.

Данил ырызының дугайында мынчаар чугаалаан: «Мен бо ырыны кырган-ачам Владимир Георгиевичке тураскааттым. Ол Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, коргунчуг чылдарның эге хүнүнден төнчүзүңге чедир тулушкан маадырларның бирээзи. Амы-тынын харамнамай тайбыңны бистерге чаалап берген маадыр кырган-ачамга чоргаарланым мен.

Оон ыңай моон-даа өске ырларны бадырар чордум, демейле мээң сеткилимге тааржыр боор чорду. Олег Газмановтун, Григорий Лепстин, Валерий Меладзең ырларын дыка сонуургаар мен» — дээн.

Салымныг ыраажы Данил

Плужников 2003 чылдың январь 26-да курорт-хоорай Со-чиге төрүттүнген. Авазы ырлаар, фортепианога ойнаар, консерваторияга өөрөнгөш, уран чүүл училищезин дооскан, ачазы гитаралаар, черле ыңчаш уран чүүлге салымныг өг-бүлө-дир ийин. Салым-чаяан салгал дамчыыр дээр, Данил ада-иезиниң изин чандыр баспаан, оон уран талантызы чайгаар-ла көстүп келген. Ол бичии тургаш-ла, ырларны өттүндүр күүседир, чаа ырыны дораан шынгаздып алыр чораан. Хөгжүмгө ынак өг-бүлениң оглунун дурт-сыны 110 сантиметр, эмчилер сөөк-даяк аары деп диагноз тургускан. Ада-иези оглу дээш дыка сагыш човаар, чурттуң шыырак эмчилеринге чедирип, олардан арга-сүмени ап турарлар.

Данил ам 7-ги классчы, кичээлдерни башкылар бажыңга эрттирип кээр, арткан чеди хире эртемни интернет дамчыштыр өөренир. Ол — өөредилгезинге база дыка кызымак, тергиин өөреникчилерниң бирээзи.

Бистиң корр.

ОЛ ХҮНДЕН БЭЭР
СЕЗЕН ЧЫЛДАР
ЭРТКЕН

Бай-Тайга кожуунун Н.Өлзей-оол аттыг Культура бажыңына «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжышкынының тургузукчуларының бирээзи, чогаалчы, публицист, партия, совет ажилдакчызы чораан Багай-оол Салчакович Барбаның төрүттүнгенинден бээр 80 чылынга тураскаадып «Ол хүнден бээр сезен чылдар шуужуп эрти...» деп сактышкын-кежээ болган.

Кижі бүрүзү чырык чер кырынга төрүттүнгөш, кандыг-ла-бир исти арттырып каар. Бо таварылгада бистиң маадырыбыс, чонунга чогаалдарын, төөгүгө хамаарышкан материалдарын арттырып каан. Оон мергежи башкы, ажылы чай чок бол, бодунун чонунун дугайында хөй очерктерни бижээн. Оон өскөн-төрзөн чери Тээли суурдан ырак эвес Өртең-Өдөк деп черге бөдүүн араттар Барба Шириевич биле Шожутмаа Шагаандайевна Салчактарның дун оглу бооп төрүттүнгөн. Тээлиниң ортумаа школазының 7-ги класын доозаргала, ону ол үениң башкы кадрлары чедишпези-биле Кызыл хоорайның башкы училищезинче өөредип чоруткан. Уран талантылыг оол өөредилгезин чедишкенин доозуп алырга, аныяк кадрны Мөңгүн-Тайга кожуунче, ында ажилдап турар орус омактыг башкыларга очулдурукчу башкы болуп ажилдаары-биле чоруткан. Ниитизи-биле 26 чыл очулдурукчулап, Шуй, Кара-Хөл, Кызыл-Даг база Тээлиниң кежээки ортумаа болгаш Найырал, Шуй-Аксының кадыкшылга сес чыл школаларына 18 чыл иштинде өөредилге эргекчилеп, директорлап ажилдаан.

Сактышкын-кежээге кожуунун хоочуннары, хөй-ниитчилери, тыва дыл, чогаал башкылары, кады ажилдап чораан эштери база Кызылдан аалчылар чыылган.

Кежээниң башкарыкчызы, амгы үеде «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжышкынының удуртукчузу Наталья Салчак кады ажилдап чораан чоок эштерин сценаже чалаан. Олар дээрге Ким Көк-оолович, Аңнаар-оол Санчай-оолович, Демир-оол Салчакович, Октябрь Салчакович, Куусал-оол Семенович, Николай Көк-оолович, Минчей-маа Манзыркычевна база өөнүн ишти Анай Хомушкучевна-дыр. Хоочуннарның сактышкынын, ажилдап чораан аныяк үелерин чыылганнар сонуграп дыңнаан. Улаштыр Бай-Тайга кожуунун РФКП салбырының удуртукчузу Ким Сарыг-Донгак Анай Хомушкучевнага юбилейлиг хөрек демдээн тывыскаан.

Клубтуң ажилдакчыларының хөгжүмнүг үделгезиниң соонда, кожуунун чагырга даргазы Каң Каң-оолович Салчак байыр чедирген. Кежээ дургу уран номчулгалар-даа, ыр-шоор-даа онзагай болган. Багай-оол Салчаковичиниң уруглары, уйнуктары чыгып келген чонга, ачазының ынак эштери хоочуннарга мөгейип, ам-даа чогаадыкчы чедишкенин күззөн.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Байыр чедиришкени

Бистиң ававыс, күш-ажылдың хоочу Зоя Кошкар-ооловна ХЕРТЕК — Мөңгү Тайга кожуунун Мугур-Аксы суурну «Хүнчүгөш» уруглар садында улуг кижиздикчи хоочун башкы. Хүндүлүг ававыс бистерни шуптувусту дээди эртемге чедир амыдыралдың орунче баштап каан. Аваа — зрес-кежээ, биче сеткилдиг, хүндүлүг кижис. Уругларны өөредип, кижизидерин кириген улуг үлүг-хуузу болгаш ак сеткилдиг ажылы дээш өөредилге яамызының, Дээ Хуралдың, кожуун чагыргазының, өөредил эргелелиниң, сумунун хүндүлел бижиктери

алган. Ававыска 55 харлаан юбилейинге байыр чедирип, чырында бар бүгү-ле чараш чечектерни сөңнеп, дараазың одуругларны тураскааттывыс.

Амыдырал чечектери ажы-төлүң, күдээлериң база керни Арат-чонун, эжиң-өөрүң, дуңмаларың, чуржааттарың, Алды четкен чечектер дег, уйнуктарың Ававыс силерге чоргаарланып чурттап чор бис. Бежен беш арттар ажып эрткен-даа бол, Биезги хевээр аныяксыг, чараш силер! Угба, ава, эне, чаава диген ыдык аттыг Ууттунмас кижик-чолга төлөптүг силер!

Өөнүң ээзи, ажы-төлүңден.

YAZ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,

Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каз) Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 31517900004490

Төлевирлиг үндезинге парлаа

Профессионал өөредилгениң
«ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс
комбинадының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачылары өөредилгениң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чарлаан. Сээ 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл — чолаачылар эргени шынзылгазы негеттинип турар эшит болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледи көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредилге-биле чыылда доктаа мал чоруп турар:

— «А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларны чолаачылары;

— айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);

— пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шим чээшкениниң дүрүмнериниң техминимуму;

— бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировказы;

— удуртукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графиги өскерттир арга бар, өөренип турар кижі бүрүзүңге онзагай кичээлгей.

Айтырыг салыр телефоннар:

(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555, Полевая кудумчузу, 120

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулгалыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаа чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-т

ТР-ниң өөредилге адырынга хайгаарал албаны тывыска

Төлевирлиг үндезинге парлаа

МӨЧЭЭН КИЖИЛЕРГЕ ТУРАСКААЛДАР
мрамор, гранит, чуруктарын сиилбиир, бижимелдерни чайырлаар, тураскаалдарны тургузар.
Хем ол чары, Саянский переулок, 23.
Тел: 8-913-359-9494; 8-923-380-9494.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин түр күүседип турар
Н.С. ЭРГЕП

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.

Тираж 4713. Номери парлаага дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республиканың Талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээ Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.